

TEXT
E
R
E
B
E
S
S
S

BÝLÁL N. TÝMŦÝR

Örmény terrorizmus az elmúlt évszázadban
(1878–1999)

TEXTerebess No. 2.
Terebess Kiadó, Budapest

A mű eredeti címe:
Tehtit Diplomatarýmýz

Török eredetiből fordította:
Tasnádi Edit

© Býlál N. Týmtyr
Hungarian translation © Tasnádi Edit, 2001

Kiadta a Terebess Kiadó Budapesten, 2001-ben
<http://www.terebess.hu>
Műszaki szerkesztő: Bozzay Kristóf
Készült a Generál Print Nyomda Kft. üzemében
ISBN 963 9147 48 6
TE 85

„A merénylet az örmények specialitása.”

Dr. Rýza Nur
2. delegátus a lausanne-i konferencián¹

„Ezek a cselekmények óhatatlanul rossz fényt vetnek az örmény társadalom egészére.”

*A Török Köztársaság Külügyminisztériuma*²

„Sajnálatos módon ezek az események újabb foltot ejtenek az örmény nép becsületén, aláássák a népek közötti tekintélyét.”

Şnork Kalustyan
a törökországi örmények pátriárkája³

„Drága Halottaink!

A világ örményei előbb-utóbb meg fogják érteni, hogy kihasználták őket, és térden állva fognak bocsánatot kérni tőletek.”

Vahit Halefođlu
külügyminiszter
(1985. május 30.)

Egy évszázaddal ezelőtt (1878)

A 19. század első felében az örmények az Oszmán Birodalomhoz hű közösséget alkottak, s ezért „hűséges nemzetként” tartották számon őket. Amikor az 1820-as években a görögök Morában fölkeltek az oszmán állam ellen, s ezzel megbízhatatlan közösséggé váltak, mint megbízható és hű állampolgárok, az örmények foglalták el a görögök megürült helyét, s így ezután is az Oszmán Birodalom hűséges keresztény állampolgáraiként tekintettek rájuk.

Az 1877–78-as török–oroszc háborúval azonban a helyzet gyökeresen megváltozott. A háború után az itt élő örmények is a lázadás és a terror útjára léptek. Ez a háború az oszmán állam és a török nép számára pusztulást és tragédiákat hozott. A háború következtében az Oszmán Birodalom elveszítette a Balkánon lévő, illetve ruméliai területeinek nagy részét. Szerbia, Montenegró és Románia függetlenné vált, Bulgária politikai autonómiát kapott. E területek török lakossága így elszakadt fél évezredek hazájától, s földönfutóként indult meg Anatólia irányába. A ruméliai törökök tömegesen keltek útra, s végül kb. egymillió menekült költözött át Isztambulba, illetve Anatóliába.⁴ Hasonló tragédiát éltek át az orosz megszállás alá került Kelet-Anatóliában is. A karsi, ardasháni és batumi szandzsák Oroszországhoz került, s ennek következtében az itt élő mohamedán lakosság egy része hazátlanná vált. Ugyanakkor megtették az első lépéseket, hogy Anatóliát is Rumélia sorsára juttassák.

A háború után aláírt 1878-as berlini békeszerződésben helyet kapott egy, az örményekre vonatkozó pont is. A szerződés 61. pontja kimondta: „*A Porta (azaz a török állam) kötelezettséget vállal olyan reformok és rendezések végrehajtására, amelyekre az örményeknek szükségük van az általuk lakott megyék helyi viszonyai miatt, valamint arra, hogy megvédi biztonságukat és nyugalmaukat a kurdok és cserkeszek ellenében.*” Még azt is kikötötték, hogy a Porta a megvalósításról adjon számot a nagyhatalmaknak. A nagyhatalmak feladata lett az örményekkel kapcsolatosan foganatosítandó intézkedések „végrehajtásának felügyelete”.

Az Oszmán Birodalomban élő örmények szemé előtt ekkor már a Balkán keresztényeinek példája lebegett. Ösztönzőleg hatott rájuk, hogy azok a keresztények fölkeltek az oszmán állam ellen, s végül a nagyhatalmak segítségével saját államot alapíthattak. Megkezdődtek a számítások,

hogy ha az örmények is fellázadnak, illetve ha lázadásra bírják őket, közbelépnek majd az európai nagyhatalmak, s valahol Anatóliában létrejöhet egy örmény állam. Egyben előkészítették a talajt az örmény terror számára.

Az örmény terror gyökerei valójában sokkal régebbre nyúlnak vissza. A török diplomaták elleni merényletsorozat – ennek a könyvnek a témája – az örmény terrorizmus történetének mindössze egyetlen fejezete; az örmény történelem korábbi időszaka is teli van véres eseményekkel és merénylettekkel. Anélkül, hogy a régmúltig visszanyúlnánk, vessünk egy pillantást az örmény erőszak utolsó évszázadára.

Közvetlenül az 1877–78-as török–orosz háború után, 1878-ban Vanban „Fekete Kereszt Társaság” néven (örményül: *Sev Haç Kazmekerputhiun*) titkos örmény szervezet alakult. Ez a társaság az amerikai Clu Clux Clanhoz hasonló titkos terrorszervezet volt.⁵ A nagyrészt fiatalokból álló társaság célja az volt, hogy fegyverrel védjék meg az örményeket a támadásoktól. Tagjaiknak esküt kellett tenniük, hogy megőrzik a társaság titkosságát, titkaikat nem szivároztatják ki. Azoknak a homlokára, akik megszegték az esküt, fekete kereszt alakú bélyeget sütöttek, s azonnal ki is végezték őket.⁶ Ez a titkos szervezet egyrészt Van vidékén merényleteket szervezett a mohamedánok ellen, másrészt meggyilkolta azokat a tagjait, akiket árulónak nyilvánított. A gyilkosságok végrehajtásakor az örmények homlokára is fekete keresztet ragasztottak.

1881-ben Erzurumban egy másik örmény földalatti szervezet is alakult „A haza védelmezői” (örményül: *Paşpatan Haineriats*) néven. A szervezetet *Haçatur Kereksian, Hakop Ýğalatsian, Aleksan Yetelikian, Hovannes Astgurian és Yegİte Tursunian* alapította, vezetőjük a Tbilisziben lakó *Dr. Bagrat Navasardian* volt. A szervezet célja az volt, hogy az örményeket felfegyverezze a kurdok és a cserkeszek ellen. A tagok egy-egy könyomatos okmányt kaptak, amelynek tetején „A haza védelmezői”, alatta pedig „Szabadság vagy halál” szöveg volt olvasható. Ez az okmány a török rendőrség kezébe került. A szervezet tagjait elkapták, és különböző időtartamú börtönbüntetésre ítélték. A szervezet másfél évnyi fennállás után feloszlott. „A haza védelmezői” nevű szervezet Erzurum környékén mohamedánok megölésére készült, ám feloszlott, mielőtt ezt a célját megvalósíthatta volna, de még így is ösztönző példa lett a későbbi örmény terrorista mozgalmak számára.⁷

1885-ben Vanban megalakult a forradalmi Armenakan Párt. Ennek megalapítói az akkoriban Franciaországban élő és „Armenia” névvel újságot is megjelentető forradalmár, *Mýğrdýç Portakalian* tanítványai: *Mýğrdýç Terlemezyan (Avetisyan), Grigor Terlemezyan, Ruben Ŧatavaryan, Grigor*

Adfian, Grigor Acemyan, M. Barutcýyan, Gevrord Hancýyan, Grigor Beozikyan és Garegin Manukyan voltak. Az első örmény forradalmi politikai pártként létrejött Armenakan Párt programja a következőkben foglalható össze:

A párt azzal a céllal jött létre, hogy az örmények forradalmi úton kézbe vegyék saját sorsuk irányításának jogát. A pártba csak örmények léphetnek be. Célja elérése érdekében a párt arra törekszik, hogy az ugyanazon eszmét valló örmény hazafiakat összefogja, forradalmi gondolataikat terjessze, tagjait megtanítsa a fegyverhasználatra és a katonai fegyelemre, fegyvert és pénzt szerezzen, gerillacsoportokat hozzon létre, és a népet felkészítse egy általános megmozdulásra. A párt tényleges és tartalékos tagokból áll, ez utóbbiaknak csak az anyagi támogatás a feladatuk. A központi szerv a területi bizottságok képviselőiből áll, ugyanakkor a többi forradalmi csoporttal való együttműködés érdekében külön bizottságot kell létrehozni.⁸

Az Armenakan Párt felfegyverzett tagjai, akik egy örmény származású orosz konzultól, *Kamsaragan* őrnagytól vettek fegyverhasználati órákat, terrorista módszereket követve merényleteket hajtottak végre. Néhány példa: Három komitácsi, *Hovannes Agripasyan, Vardan Goloťyan és Karabet Kulaksýzyan* kurdnak öltözve összecsapott a török katonai rendőrökkel. *Avetisyan*, a párt egyik alapítója három cinkosával rátámadt egy kurd csoportra; különböző gyilkosságokat követtek el, például 1892. október 16-án Vanban megölték *Nuri Efendi* rendőrt. Még az örmény származású kutató, *Nalbandian* is így fogalmaz: „Az Armenakan tagjai nem elégedtek meg a védekezéssel – incidenseket okoztak és terrortámadásokat hajtottak végre.”⁹

A Hānçak és a Tařnak Bizottság (1887 és 1890)

Amikor az örmény terrorizmus és az örmény merényletek történetéről esik szó, mindenekelőtt két véres szervezetről, a Hīnçak és a Tařnak Bizottságról kell szólnunk. Ategnapi hīnçakok és tařnakok véres módszereit követik a mai örmény szervezetek, sőt még a kurd szeparatista terrorszervezet, a PKK is. Azok a merényletek, amelyeket az ASALA és más örmény terrorszervezetek török diplomaták ellen hajtottak végre, szinte teljesen megegyeztek a száz év előtti örmény módszerekkel. Azért, hogy a mai örmény merényleteket megértsük, fel kell idéznünk e korábbi bizottságok cselekményeit.

Forradalmi Hīnçak Párt:¹⁰ 1887 augusztusában Genfben alapították. Alapítói jómódú családokból származó fiatalok voltak, akiket Oroszország-

ból tanulni küldtek Párizsba, s akik ott a marxizmus feltétlen híveivé váltak. A húszas éveiben járó hat diák: *Avetis Nazarbekian, Marian Vardanian, Gabriel Kafian, Ruben Hazanad, Nikoli Martinian* és *Mýgyrdýç Manuçaryan* kivétel nélkül oroszországi örmény volt. Ezek a fiatal emberek soha nem jártak az Oszmán Birodalomban, s mégis létrehozták ezt a szervezetet az ottani örmények megmentésére. Az orosz forradalmárok elveit követték, s kapcsolatba lépve a Genfben tartózkodó *Plehanov*val és *Zaszuliccsal* dolgozták ki a Forradalmi Hýnçak Párt programját. Programjukban a terrorizmus módszerei is helyet kaptak. A programban a következő pontok szerepeltek:

„A mai rendszert forradalom útján kell megdönteni, és helyette új társadalmi rendszert kell létrehozni. A párt rövid távú célja a Törökországi Ermenisztan (Örményország) politikai és nemzeti függetlenségének biztosítása. E cél elérése után bizonyos politikai és gazdasági eredmények elérésére kell törekedni. Törökországban a forradalmi úton megvalósítandó célok elérése érdekében a propaganda, az uszítás, a terror, a szervezkedés, a paraszt- és munkásmegmozdulások eszközeit kell alkalmazni...”

AHýnçak Bizottság politikai programjának negyedik fejezete *Esat Uras* fordításában így szól:

„A rövid távú cél elérésén egyetlen eszköze a forradalom, vagyis a törökországi Ermenisztanban a fennálló rend erőszakkal való megdöntése, a népnek a török kormány elleni háborúba vitele általános felkelés útján.

E tevékenység eszközei:

1 – Propaganda: *Nyomtatványok, könyvek, valamint az élő szó segítségével a nép között, az egész területen, mindenekelőtt a munkások köreiből tejeszteni kell a hinçak forradalmi eszméket, létre kell hozni forradalmi szervezetüket és felkelő ezredeiket.*

2 – Terror: *A török elnyomók, kémek, besúgók és árulók ellen büntetés-ként terrort kell alkalmazni. A terror a forradalmi szervezet védelmének eszköze, fegyvernek kell lennie, amely a népet megvédi az elnyomók és az gazemberek tevékenységétől.*

3 – A támadó ezredek szervezete: *Harcoló erő, amely mindig készen áll arra, hogy szembeszállva a kormány katonáival vagy a vad törzsekkel megvédje a népet. Egy általános felkelés esetén ezek az ezredek az előőrsök szerepét játszhatják.*

4 – Általános forradalmi szervezet: *Egymással teljes egységet alkotó, közös irányba haladó, ugyanazt a taktikát követő, egy központi választmány által irányított nagyszámú, rendezett csoportok alkotják a szervezetet.*

5 – A lázadó ezredek szervezete

6 – *Ha bármely állam háborút indítana Törökország ellen, ezt a rövidtávú cél, az általános felkelés szempontjából a legkedvezőbb pillanatnak kell tekinteni.*”¹¹

Éhát a Hýnçak Bizottság célja elérése érdekében megalakulásának pillanatától eszköznek, fegyvernek tekintette a terrort és a merényleteket, s ezt programjában is világosan megfogalmazta. A terror nem csak az oszmán kormány ellen irányult, ehhez kívántak folyamodni török és örmény személyek, kollaboránsok és besúgók ellen is. A Hýnçak Bizottság külön szervezetet hozott létre a terrorcselekmények végrehajtására, s ezek sok véres cselekményt hajtottak végre. Az örmény szervezetek egy évszázadon keresztül használták és tökéletesítették a terror és a merényletek módszereit, s ezen a téren olyan mesteri szintet értek el, hogy az örmény diaszpóra támogatásával a földkerekség bármely pontján képesek lettek merényleteket végrehajtani.

Örmény Forradalmi Szövetség (Daşnaksutyun):¹² 1890-ben Tbiliszipben alapították. A *daşnaksutyun* szó örményül 'szövetség'-et jelent. A szó a törökök használatában megrövidült és megváltozott, így nyerte a *-taşnak* formát. A Taşnak Bizottság különböző forradalmi csoportok egyesülésével jött létre. Alapítói oroszországi örmények voltak. Az alapításban *Christopher Mikelian*, *Stepan Zarian* és *Simon Zavarian* járt élen, s az alakuló ülésen a Hýnçak Bizottság részéről részt vett *Ruben Hanazad* is. Akét szervezet azonban nem jutott egyetértésre, mert a Hýnçakok baloldaliak, a Taşnakok pedig jobboldaliak voltak; az egyik társaság szocialista, a másik nacionalista nézeteket vallott. A Taşnak Bizottság székhelyéül Tbiliszipet jelölték meg.

A Taşnak Bizottság célját a következőképpen határozták meg: „*A törökországi Ermenisztan megteremtése érdekében a politikai és gazdasági függetlenség megszerzése felkelés útján.*” A Bizottság megalakulása után tevékenységét közlemények kiadásával kezdte. Programját 1892-ben tette közzé. Céljának lázadás útján való eléréséhez a következő módszereket jelölte meg: brigádok létrehozása és ezeknek akciókra történő felkészítése, a nép elszántságának, valamint a forradalmi tevékenységek növelése minden eszköz felhasználásával, a nép felfegyverzése, forradalmi bizottságok alakítása s közöttük a szoros együttműködés kialakítása, a személy- és fegyverszállítás céljából a közlekedés megszervezése, viszályok szítása, a kormány alá tartozó intézmények kifosztása és lerombolása, a hivatalos személyek, az árulók és rablók terrortal való megfélemlítése.

A Taşnak Párt megalakulása pillanatától terrorszervezetnek mutatkozott. Az is világossá vált, hogy az orosz nihilisták útját járja. A terror mint módszer a taşnakok programjában és a szervezet szabályzatában is helyet

kapott. A szabályzat 155–157. pontjai a terrorra vonatkoztak. Itt kétféle terror alkalmazásáról esett szó: a) *politikai terror*; b) *a szervezetre vonatkozó terror*. Ezeknek mibenlétét a pontok kifejtették. Vagyis a társnakok elfogadták és alkalmazták is a terrort mind szervezeten belül, mind szervezeten kívül.

□Örmény bají (□Ermeni galesií) (189061896)

A régiek „*Ermeni galesi*”-ről beszéltek A *gaile* szó jelentése ’baj, bánat, szomorúság, nyomorúság, tragédia’. Aterrort eszközként használó Hýnçak és Tı̄nak Bizottságok megalakulásuk után nem sokkal az Oszmán Birodalom területén valóban kegyetlen erőszakos cselekményekbe kezdtek.

Az örmény komitácsik előtt friss bolgár példa állt. Néhány bolgár komitácsi vagy forradalmár, akik Romániából szivárogtak át a Duna innenső oldalára, 1876 áprilisában az edirnei vilájet Filibe járásának Tatarpazarcik nevű városkájához tartozó négy faluban lázadást szítottak. A komitácsik ártatlan török és pomák embereket öltek meg, házaikat fölgyújtották. Amikor a pomákok megpróbálták védeni magukat a bolgár támadókkal szemben, Oroszországban és Nyugat-Európában nagy felzúdulást támadt, mondván, a muzulmán törökök kardélre hányják a keresztény bolgárokat. Annak ellenére, hogy a bolgár lázadásban gyakorlatilag érintett falvak összlakossága nem érte el a 2000-et, az orosz és európai újságok az eseményt százszorosára nagyítva 100 000 bolgár megöletetéséről írtak.

Gladstone, az angol liberális párt vezetője, a törökök ellensége, aki annak a véleményének adott hangot, hogy „a törökök Ázsiából jöttek, szedjék össze a sátorfájukat, s menjenek oda vissza”, most úgy érezte, hogy itt az alkalom, tehát azonnal tollat ragadott, s „Bolgár kegyetlenségek és a keleti kérdés” (*Bulgarian Horrors and the Question of the East*) címmel kiadott egy propagandairatot, és Angliában egymás után szervezte a nagygyűléseket.¹³ Az erős propaganda miatt mindez meglehetősen megrázta az oszmán kormányt. Ennek a semmiből felfújtt propagandának a következtében kialakult légkörben Oroszország 1877 áprilisában háborút indított az oszmán állam ellen, s ennek a háborúnak a végén 1878-ban kötött berlini békeszerződéssel jött létre oszmán földön az autonóm bolgár állam.

Az örmény komitácsik úgy gondolkoztak, hogy mindezek megismétlődhetnek Anatóliában is. Úgy képzelték, hogy ahogy a Balkánon létrejöhetett egy bolgár állam, Anatóliában meg lehet alakítani egy örmény államot, vagyis Rumélia részeire szakadása után Anatólia is részeire szakadhat. Ha

Anatóliában is lázadást szítanak, és megteremtik a terror légkörét, az Európában visszhangot fog kelteni, és meg fogja mozgatni a keresztény világot, majd beavatkoznak a nagyhatalmak, térdre kényszerítik az oszmán államot, és így török földön megalakulhat egy örmény állam. Így számoltak – természetesen hibásan. „A hibás számítás visszajön Bagdadból” – mondták atyáink. (Ez a török közmondás azt jelenti, hogy annak, aki megérti, hogy valami rossz ügyben járt, bármennyi munkát és pénzt ölt is már bele, a helyes útra kell térnie.)

Az alábbi idézet megérdemli figyelmünket:

„Az egyik forradalmár Dr. Hamlinnak, a Robert College alapítójának elmondta: a hýnçak csapatok keresik az alkalmat, hogy a törököket és kurdokat megöljék, falvaikat fölgyútsák, aztán elmeneküljenek, s amikor a feldühödött muzulmánok védtelen örményekre támadnak és megölik őket, Európa majd beavatkozik az emberiesség és a civilizáció nevében, s kezébe veszi a dolgok irányítását. Miután a döbbs misszionárius (Hamlin) kifejtette, hogy mindezt rettenetesnek és minden képzeletet felülmúlóan kegyetlennek tartja, a következő választ kapta: Ön bizonyára így látja. Mi, örmények azonban elhatároztuk, hogy mindenképpen szabadok leszünk. Európa hallott a bulgáriai eseményekről, és szabadságot adott Bulgáriának. A mi hangunkat is hallani fogja, amelybe sok millió nő és gyermek jajgatása és vére fog keveredni. Számunkra nincs más megoldás. Ezt fogjuk tenni.”¹⁴

„Ezt fogjuk tenni.” – mondja a hýnçak komitácsi, és valóban a Hýnçak- és a Tı̄nak Bizottság 1890-től sok ártatlan ember vérént ontotta. Valamennyi véres esemény leírása meghaladná e könyv kereteit. Az alábbiakban példák következnek az örmény terror történetéből, előbb azonban egy alapvető hibára kell rámutatnunk.

Alapvető tévedés

Az 1878-as berlini békeszerződés után Anatóliában „örmény földekről” kezdtek beszélni. Az örmény bizottságok is ezeknek az úgynevezett örmény földeknek a megmentéséért léptek föl. Íme, itt van az alapvető tévedés. A törökök Anatóliát Bizánctól és nem az örményektől hódították el. Az Oszmán Birodalom földjén nem volt „örmény ejálet” vagy „örmény vilájet”, soha nem is létezett. Nem éltek örmények az Oszmán Birodalomban? Természetesen éltek. Éppen úgy, ahogyan ma van Franciaországban vagy Amerikában örmény népesség, az Oszmán Birodalomban is éltek örmények, egyes vidékeken többen, másutt kevesebben.

Az örmények mindig is mozgékony, könnyen mozduló emberek voltak, akárcsak a határokat átlépő vizek, a történelem folyamán vidékről vidékre, országból országba költöztek, soha nem riadtak vissza attól, hogy az Oszmán Birodalmon belül vagy országok között helyet változtassanak, s mindenütt gyorsan gyökeret vertek. Az örmény kolóniák sokkal korábban, főként a 19. században önmaguktól alakultak ki, és idővel növekedésnek indultak. Az örmények szinte valamennyi földrészt fölfedezték, és ki tudták választani a legmegfelelőbb helyet maguknak. Nem riasztotta őket el az, hogy lakóhelyüktől, szülőföldjüktől vagy családjüktől meg kell válniok. Van, hogy egy örmény család egyik tagja Isztambulban, a másik Marseille-ben vagy Los Angeles-ben, a harmadik Tebrizben vagy Tbilisziben él. Az örmények számára ez a legtermészetesebb állapot, nem találnak benne semmi kivétlőt...

Amennyire kifelé fordulók az örmények, ugyanannyira befelé fordulók a törökök. A 19. század folyamán, miközben az Oszmán Birodalom lépésről lépésre kiszorult a Balkánról, sok milliónyi ott élő töröknek kellett elhagynia szülőföldjét, és ők mind, újabb és újabb hullámokban Anatólia, mindig csak Anatólia irányába indultak. Egyetlen balkáni török sem vált ki a menetből, hogy más irányba induljon, senkinek nem jutott eszébe, hogy Európába vagy Amerikába meneküljön. Holott az Újvilág akkoriban sarkig tárta kapuit az európai menekültek előtt, az amerikai földrész sok millió Európából kivándorló embert fogadott be. A Balkán földrészeiről elszakadó törökök azonban nem Amerika, hanem Anatólia felé vették az irányt. Amerre a török zászló lobogott, amerre a török sereg visszavonult, ahol a török állam megkapaszkodott, a török földönfutók ott kerestek menedéket. A török ember nem tud a hazájától, az országától, a saját államától elszakadni. A harputi „Ibrahim Müderris” fölkerekedése és amerikai letelepedése, majd „Abraham Matherus”-ként hazalátogatása csak egy kedves történet. A Harputból Amerikába kivándorlók nem törökök vagy kurdok, hanem örmények voltak. A harputi amerikai iskola, az amerikai oktatás és az amerikai misszionárius jelenléte, bár nem ez volt a célja, ösztönzést adott az örmények külföldre, mindenekelőtt Amerikába való vándorlásához.

Az örmények kifelé, a törökök befelé vándorlása megváltoztatta Anatólia népességének összetételét is. Miközben az örmények szétszóródtak a nagyvilágban, a törökök egyre többen lettek Anatóliában. A Balkánról, a Kaukázusból, a Közel-Kelet országaiból, sőt Közép-Ázsiából hullámokban érkeztek a török muzulmánok Anatóliába. Ez a föld amúgy is kicsúszott az örmények lába alól. Már a 19. században Anatólia egész területén mohamedán törökök alkották a lakosság döntő többségét. Egyetlen vilájetben,

egyetlen szandzsákban, még egyetlen járásban sem voltak többségben az örmények. A „hat vilájet” – amelyről azután kezdtek beszélni, hogy az 1878-as berlini békeszerződéshez hozzátartozott a 61. pontot – „örmény-sége” csak papíron létezett. Anatóliának nem volt kifejezetten örmény területe vagy örmény viláje. A kelet-anatóliai örmények többsége e területen kívül, az országon kívül élt.

Ilyen alapokon eleve hibás volt az a törekvés, hogy itt örmény államot hozzanak létre. Anatólia nem hasonlított Ruméliára, nem lehet Anatóliát Ruméliához hasonlítani. Azzal, hogy az Oszmán Birodalomban örmények élnek, azért küzdeni, hogy Kelet-Anatóliában „örmény hazát” vagy „örmény államot” hozzanak létre, épp olyan lehetetlenség volt, mint ha ma Dél-Franciaországban, Marseille vidékén, ahol örmények élnek, „örmény hazát” vagy „örmény államot” szeretnének alapítani. Ahogy az USA California államában, ahol örmények élnek, nem lehet örmény államot létrehozni, az örmények lakta Anatóliában sem lehetett elképzelni egy örmény állam létrehozását.

De a nagy képzelőerővel megáldott örmény komitácók elképzelték ezt a lehetetlenséget. Párizsban, Genfben vagy Tbilisziben fejükbe vették, hogy Anatóliában, amelyet egyáltalán nem is ismertek, létrehozzák az örmény államot. Ennek érdekében fegyvert ragadtak, a terrorra, mint eszközre tekintettek, vért ontottak és ontattak. És amikor rádöbbenek arra, hogy lehetetlent akartak, hogy zsákutcába jutottak, szinte hisztérikussá váltak. Egyre kegyetlenebbek és erőszakosabbak lettek. Sok ártatlan vért ontottak ki, sok ártatlannak okoztak szenvedést, örményeknek és muzulmánoknak egyaránt. Lássunk példákat az örmény terrorra.

Példák az örmény terrorra¹⁵

1890-ben a Taşnak Bizottság erzurumi központjának határozata alapján megöltek egy *Gerçekyan* nevezetű örményt. Gerçekyan emberei a gyilkosságot úgy tüntették fel, mintha a muzulmánok követték volna el, és azzal kezdték a népet hergelni, hogy akadályozták a misék megtartását, harangokat lopattak el, és bezárták az örmények boltjait. Eközben a katolikus örményektől érkező bejelentés alapján a katonák 1890. június 20-án az örmény templomban és a Sansaryan iskolában fegyvert kerestek. Ugyanakkor a taşnak örmények „Török katonák nem léphetnek be a templomba!” felkiáltással uszították az embereket. Erre néhány örmény tüzet nyitott a katonákra. Két katona meghalt, három megsebesült. A felhergelt örmények

és a szintén dühbe guruló muzulmánok egymásnak estek. Nyolc örmény és két muzulmán halt meg, hatvan örmény és negyvenöt muzulmán sebesült meg. Elkapták és bíróság elé állították azokat, akiket azzal gyanúsítottak, hogy tüzet nyitottak a katonákra, de Isztambulban a nagyhatalmak képviselőinek közbenjárására szabadon engedték őket. Ez az esemény további merényletek elkövetésére bátorította az örményeket.

1890. július 15-én a birodalom fővárosa, Isztambul lett a véres események színhelye. A Hinçak Bizottság a Kumkapý negyedben tartott megmozdulással első erőpróbáját tartotta fővárosban. Azon a napon, épp amikor *Horen Aşikyan* örmény pátriárka szólt a keresztünnepek alkalmából összegyűlt tömeghez, a hallgatóság elé pattant egy hinçak tag, *Harutyun Cangülyan* és felolvasott egy, a szultánnak címzett és örmény reformokat követelő kiáltványt. Utána elfoglalták a pátriarchátus épületét, megfenyegették és egy kocsiba ültették a pátriárkát és megindultak a Yýldýz Sarayý (palota) felé. Amikor a katonák elzárták a menet útját, a hýnçak komitácsik tüzet nyitottak a katonákra. *Server Bey* csendőr őrnagy és egy közkatona életét vesztette. A véres tüntetés vezetőit, élükön Cangülyannal, letartóztatták, bíróság elé állították és elítélték. Az esemény ezzel lezárult. Az Oszmán Birodalomban korábban is voltak megmozdulások, előfordultak például görög, szerb, bolgár vagy macedón felkelések, de eddig a napig senki nem próbálkozott azzal, hogy a fővárosban, Isztambulban szervezzen lázadást. Az örmények voltak az elsők, akik véres eseményeket robbantottak ki Isztambulban; ahogy a német nagykövet fogalmazott: „Világossá vált, hogy még a kormány székhelyén is lehetséges az örmény lázadás.”

Abdülhamid szultán 1891-ben az örményeknek általános amnesztiát hirdetett. 76 szabadon engedett örmény az isztambuli pátriarchátus épületében megesküdt, hogy nem fognak többé hasonló eseményekben részt venni. A hýnçak ügynökök azonban tovább folytatták tevékenységüket. 1892-ben sikertelen merényletet hajtottak végre a vani kormányzó ellen. Azért, hogy a külföldön készített nyomtatványaikat Törökország területén terjeszthessek, a samsuni kikötőhöz közel fekvő Merzifont választották székhelyül, és felhasználták az ottani amerikai misszionárius iskolát, az Anadolu Kolejit ('Anatólia Kollégiumot'). Ebben a kollégiumban tartóztatták le a lázadások értelmi szerzőit, két örmény tanárt: *Tumayant* és *Kayayant*. Bíróság elé állították és elítélték, a nagyhatalmak nyomására azonban szabadon bocsájtották és Európába küldték őket. 1893 áprilisában újabb általános amnesztiát hirdettek, és szabadon engedtek néhány örmény elítéltet is.

Az örmény megmozdulások az általános amnesztia után is folytatódtak. 1893 szeptemberében felderítették, majd a katonák körülfogták az örmény

komitácsik merzifoni központját. Az örmények bentről tüzet nyitottak és bombát dobtak ki. A katonák vesztesége 25 halott és sebesült volt, a bent lévők közül négyen holtan, négyen sebesülten kerültek kézre. 1894-ben Yozgatban egy örmény felkelés kezdődött, de leverték, mielőtt komolyabb méreteket öltött volna.

1894. április 27-én Isztambulban merényletet kíséreltek meg *Aşıkyan* pátriárka ellen, aki nem értett egyet a komitácsik véres cselekményeivel. Megint örmények voltak azok, akik a saját pátriárkájuk ellen szerveztek merényletet, holott olyan még soha nem fordult elő, hogy a görögök szerveztek volna merényletet Fener görög pátriárkája vagy a bolgár komitácsik a bolgár exarcha ellen. Az örmények merényletei azonban olyan méreteket öltöttek, hogy még a saját vallási vezetőiket sem kímélték. A pátriárka örmény merénylőjét elfogták. A merénylet után Aşıkyan pátriárka lemondott. Helyére *Matheos Ýzmirliyan* lépett.

1894 augusztusában Sasunban felkelés tört ki. Előkészítői *Damadyan*, a hýnçak tagja, aki a kumkapui eseményeknek is szervezője volt, valamint a *Murat* álnevet használó *Hamparsum Boyacıyan* voltak. *Damadyan* Isztambulból Athénba szökött, onnan titokban átjött Sasunba, és ott egy csapatot szervezett. 1892 decemberében rátörtek Muş megye Avzim falvára. Itt az utca közepén megöltek egy *Ýshak Çavuş* nevű törököt. 1893 júniusában *Boyacıyan* bandája megtámadta a Hayanly törzset. A cél az volt, hogy egymásnak ugrassák a törzseket és az örményeket, aztán pedig fellármázzák Európát azzal, hogy ölik az örményeket. Megölték a törzs egyik tagját, a törzsek és az örmények között összetűzések kezdődtek, ezért katonákat küldtek a területre. *Damadyan* sebesülten került kézre. Isztambulba szállították, majd ott szabadon engedték.

Később *Hamparsum Boyacıyan* Sasun vidékére érkezett és folytatta a lázadás előkészületeit. A vidék örményeinek azt mondta, hogy ő maga Európából érkezett, és ha fellázadnak, az európai államok beavatkozásával egy örmény államot hozhatnak létre. Sikerült 3 000 örményt fölláztatnia. *Boyacıyan* csapata 1894-ben különböző támadásokat hajtott végre a törzsek ellen, kirabolták a Behran és a Zaydan törzset, s megöltek tíz e m b e r t . A lázadás vezetőjét *Boyacıyan* (más néven *Murat*ot) augusztus 23-án elkapták. A lázadás véget ért. Széleskörű propagandát folytattak Európában azzal, hogy ölik az örményeket. Egy konzuli küldöttséget küldtek a vidékre az események kivizsgálására. A küldöttség azt jelentette, hogy 265 személy halt meg, az európai újságok azonban ennek sokszorosáról, 10 000 örmény megöletetéséről írtak, arra pedig senki sem kíváncsi, hogy az örmények

hány muzulmánt öltek meg.

1895-ben és 1896-ban Anatóliában sokféle voltak örmény felkelések illetve felkeléskísérletek. Egymást követték az örmény merényletek. Néhány példa 1895-ből: Július 1-én Merzifonban megöltek egy gazdag örményt, *Karabet Kuyumcuyant*, mert nem akart belépni a Hýnçak Bizottságba. Október 2-án merényletet szerveztek *Bahri Paşa* volt vani kormányzó és *Hamdi Paşa* trabzoni parancsnok ellen. A fegyveres támadás során mindkét tábornok megsebesült. Október 21-én néhány örmény az erzincani piacon fejbe lőtt néhány muzulmánt. Október 25-én Bitlisben a pénteki ima során érte a mohamedánokat a fegyveres támadás. Október 30-án az örmények behatoltak az erzurumi megyeházára, hogy megöljék a kormányzót, és megölték az épületet védő csendőröket. November 2-án Diyarbakirban tüzet nyitottak a pénteki imát végző muzulmánokra. November 4-én Malatyában egy *Ehlicanođlu Serkis* nevű borbély borotvával elvágta egy *Hemo* nevű muzulmán torkát, aki borotváltatni tért be hozzá...

Az 1895-ös esztendő utolsó negyedében huszonöt kisebb-nagyobb városban történt lázadás vagy ennek kísérlete: Divrigi, Fabzon, Eđin, Develi, Akhisar (izmiti szandzsák), Gümüşhane, Zeytun, Bitlis, Bayburt, Maraş, Urfa, Erzurum, Diyarbakir, Malatya, Harput, Arapkir, Sivas, Merzifon, Antep, ismét Maraş, Muş, Kayseri, Yozgat és Isztambul városaiban. Ezeknek a felkeléseknek, illetve kísérleteknek többségét egy-két nap alatt leverték vagy elfojtották, sajnálatos módon azonban az elvakult hýnçak és taŋnak komitácsik miatt az örmények és a muzulmánok között elmérgesedett a viszony, és így sok ártatlan vér folyt. Két esemény különösen nagy gondot okozott az oszmán vezetésnek: az egyik az 1875. október 24-i zeytuni felkelés, a másik az 1897 júliusában kirobban második sasuni lázadás: az előbbi a hinçakok, az utóbbi a taŋnakok műve volt.

A Babāáli (Porta) tüntetés (1895. szeptember 18.)¹⁶

Ahýnçakok 1895-ben másodszor szerveztek véres eseményeket a fővárosban. Isztambulban két titkos Hýnçak Bizottság működött: az egyik a vezetőtestület, a másik a végrehajtó bizottság volt. Az összes törökországi felkelés határozatait és az ezekre vonatkozó direktívákat a vezetőtestület adta ki, a végrehajtó bizottság ezekre a határozatokra és direktívákra támaszkodva készítette elő a felkeléseket. E két bizottság tagjai nem ismerték egymást. A közöttük szükséges koordinációt egy olyan személy végezte, aki tagja volt mind a két bizottságnak.

1895 szeptemberében a vezetőtestület határozatot hozott egy, a Porta elleni felvonulásra, és ezt tudatta a végrehajtó bizottsággal. A végrehajtó bizottság egy háromtagú küldöttséget választott a menet megszervezésére, és ennek vezetésével a bizottság tagjai közül *Karo Sahakiant* bízta meg. Amikor *Ýzmirliyan* pátriárka értesült a felvonulás szervezéséről, Karo előtt azt a kívánságát fejezte ki, hogy az békés legyen. Akkoriban azonban Isztambulban tilos volt felvonulást tartani. Az örmény felvonuláshoz nem kértek és nem kaptak engedélyt. A lényegileg titkos forradalmi szervezetnek tekinthető Hínçak Bizottság a felvonulást titokban készítette elő: kész helyzetet akartak teremteni. Az előkészületek során tagjai között azonos típusú fegyvereket osztott szét. A felvonulásnak nem békésnek, hanem véresnek kellett lennie. A cél az volt, hogy Európa figyelmét felkeltsék, és az örmény ügyben lépésre késztessek.

Néhány hónapnyi előkészületek után a titkos Hínçak Bizottság 1895. szeptember 28-án az Isztambulban lévő külföldi követségekre francia nyelvű s a bizottság pecsétjével ellátott levelet küldött, amelyben közölték, hogy reformokat követelve az örmények javára egy memorandumot kívánnak a Portához eljuttatni, és ebből a célból egy felvonulást fognak tartani. Amikor *Nâzým Paşa* rendőrminiszter elküldte a rendőrfőnököt, *Hüsnü Beyt* a pátriarchátus épületébe azzal a kéréssel, hogy tegyenek valamit a felvonulás megakadályozására, a pátriárka kijelentette, hogy semmit nem tud ennek érdekében tenni.

1895. szeptember 30-án hétfőn, a keresztünnep napján az örmények összegyűltek a pátriarchátus templomában, majd élükön egy pappal megindultak Kumkapiból a Porta felé. Ezernél többen voltak. A Divanyolu úton haladó menethez különböző irányból csatlakozókkal számuk kétezerre emelkedett. Állítólagosan az volt a cél, hogy egy kérvényt adjanak át a nagyvezírnek – holott a kérvényt a pátriárka is elvihette és átadhatta volna. A rendőrök és csendőrök azt a parancsot kapták, hogy fegyverhasználat nélkül állítsák meg a menetet, felszólították tehát a tömeget, hogy oszoljanak szét. Ekkor az örmények tüzet nyitottak. Az isztambuli csendőrezred egyik őrnagya és néhány közlegény elesett. Erre a rendőrök és csendőrök is tüzet nyitottak. Az örmények különböző irányba menekültek, és menekülés közben is összevissza lövöldöztek.

Az isztambuli francia nagykövet írta: „...*Kb. kétezer ember, élükön egy pappal, délelőtt 10 és 11 óra között a Porta felé vonult ... A tisztak közölték velük, hogy nem engedik tovább őket, és felszólították őket, hogy oszoljanak szét. Miután ezt visszautasították, a csendőröknek kiadták a parancsot, hogy*

oszlássák szét a tömeget. Az bizonyos, hogy miután több tüntetőt puskatussal ütöttek, egy örmény egy pisztolyból tüzet nyitott és lelőtt egy tisztet. Önök nagyon jól tudják, hogyan válik összetűzés egy tüntetésből. Rövid idő alatt halottak és sebesültek borították a helyszínt.”

Az angol nagykövet pedig ezeket írta: *„Egy, a Hýnçak Forradalmi Örmény Bizottság pecsétjét viselő és szeptember 28-án a követségekre eljuttatott irat közölte, hogy a reformokat kívánó örmények békés felvonulást fognak tartani ... A megmozdulásra szeptember 30-án került sor, de sajnos messze nem volt békés. Kétség sem férhet ahhoz, hogy a résztvevők a megmozdulás szervezői által szétosztott ugyanazon típusú pisztolyokkal és törökkel lettek fölfegyverezve. Épp elég jel mutat arra, hogy a Hinçak zavart kívánt támasztani, hogy a vérontás révén érje el az európai államok beavatkozását az örmények oldalán ...*

Látható volt, hogy a rendőrség erőfeszítéseket tett a tömeg békés szétosztatására. A rendőrminiszter annak az örnagynak, akiben nagyon megbízott, azt a parancsot adta, hogy vegye rá a tömeget a csöndes elvonulásra. Az örnagy, miután az emberek nem oszlottak szét, és kitarítottak amellett, hogy a Portához menjenek, kiadta embereinek a parancsot, hogy puskatussal és kardlapozással szorítsák vissza a tömeget. Ugyanekkor két lovas csendőr elfogta a Portához eljuttatni kívánt írással vonuló menet vezetőjét. Ezután nyitottak tüzet.”

A szeptember 30-át követő napokban folytatódtak az események. Az örmények, azokban a negyedekben, ahol nagyobb számban voltak jelen, tüzet nyitottak az emberekre. Çukurçeşme, Kasimpaşa, Karagümruk, Eyüp, Vanýköy negyedeiben összecsapások folytak a muzulmánok és az örmények között. Végül a hadsereg egységei ellenőrzésük alá vették az egész várost, s ezzel véget vetettek az összetűzéseknek

A német nagykövet így írt: *„Az itt-ott fellángoló örmény lázadási kísérleteket mind a forradalmi bizottságok szervezték. Ez eleve szerepel a programjukban. A török kormánynak azonban felkészülnie kellett lennie, és meg kellett előznie, hogy a tüntető felek között összecsapások alakuljanak ki.”*

Igen, csak hogy a Hýnçakok ádáz dühével szembekerülve a mohamedánok sem túrtóztették magukat, s így időbe került, míg a város minden negyedét ellenőrzés alá tudták vonni.

A Porta-tüntetés valamelyest aktivizálta Anglia, Franciaország és Oroszország nagyköveteit az örmény reformokkal kapcsolatosan. Végül az oszmán kormány 1895. október 22-én egy 33 pontból álló reformprogramot hirdetett. AHýnçak Bizottság ezt a maga sikereként könyvelte el.

Tāmadās az Osmanlā Bankasā (Oszmān Bank) ellen (1896. augusztus 26.)¹⁷

A bankok elleni támadás is az örmény terroristák találmánya volt. 1896. augusztus 26-án örmény terroristák bombatámadást intéztek az Oszmán Bank Isztambul Galata negyedében álló épülete ellen. Megölték a bank biztonsági őreit, tisztviselőit túsul ejtették, bombákat dobáltak a környékre, ahol aztán holtak és sebesültek maradtak. Ez a véres támadás a Taşnak Bizottság műve volt. Egy évvel korábban a Porta-tüntetést a hýnçakok szervezték. Abankok elleni támadás az örmények hozzájárulása volt a terrorcselekmények történetéhez, mely a későbbiekben további terrortámadások ihletője lett. A taşnakok unokái kilencven év múlva nagykövetségek és főkonzulátusok ellen intéztek támadásokat, megmutatva, hogy nem maradnak el bankot támadó nagyapáik mögött.

Az Oszmán Bank elleni támadást három oroszországi örmény: *Boris, Mar* és *Varto* vezette. *Karekin Pastýrmacýyan*, aki az *Armen Garo* álnevet használta, Athénból érkezve csatlakozott hozzájuk. (Pastýrmamacýyan, az 1908-as alkotmányos monarchia erzurumi parlamenti képviselője lett; az első világháborúban pedig mint komitácsi, csapatával együtt harcolt az oroszok oldalán a törökök ellen.) A Taşnak Bizottság három hónapig készült az Oszmán Bank elleni támadásra. 753 bombát készítettek. Volt ezek között tizenkét 25 kilós is. A bombákon az Örmény Forradalmi Bizottság (Taşnaksutyun) első betűi álltak. 800 darab amerikai gyártmányú pisztolyt szereztek be a legjobb minőségű fajtából. A vezető komitácsik három héttel korábban érkeztek Isztambulba, és átvették a támadás gyakorlati irányítását. Abank közelében, Galata, *Ēpebaťý*, Galatasaray és Tünel környékén szobákat béreltek, és itt helyezték el a bombákkal felszerelt komitácsikat. A8-10 főből álló bizottsági erőknek az volt a feladatuk, hogy lesben álljanak, a bank elleni támadással egyidőben bombákat dobjanak az utca népére, és ellenőrzésük alatt tartsák a kormányzati negyed fontos pontjait. Hat komitácsi volt megbízva azzal, hogy megtámadja *Nāzým Paťa* rendőrminisztert. Az volt a terv, hogy Beyoglu fontosabb útvonalain barikádokat építenek, s ezekekhez ökrös szekerekkel akartak homokzsákokat és köveket hozni...

A meglehetősen sokirányú terv legfontosabb pontja az Oszmán Bank volt. A bankot fegyverrel akarták elfoglalni. A terv szerint bank elfoglalása után a taşnakok diktálják a feltételeket, s amennyiben ezeket nem fogadják el, azzal fognak fenyegetőzni, hogy dinamittal levegőbe röpitik a bankot. Ez a szenzációs akció cselekvésre fogja indítani az európai országokat, tudniillik az Oszmán Bank európai bank volt, az európai nagyhatalmak is

érdekeltek voltak benne. Az Oszmán Bank elleni támadástól azt várták, hogy nagy sikert hoz az örménység számára.

Végül augusztus 14-én huszonhat fegyveres örmény, megrakodva bombákkal és dinamittal, elindult a Galata negyedben álló Oszmán Bank felé. Leszámítva a három vezetőt, az összes támadó oszmán állampolgárságú hordár volt. Megölték a bank biztonsági őreit, és behatoltak az épületbe. Tűszul ejtettek harminc banktisztviselőt és elfoglalták az épületet. A komitácik egy csoportja megtámadta a közeli Voyvoda rendőrőrsöt, hogy onnan ne érkezhessen segítség a bankhoz. *Hayýk Týryakyan*, a támadás egyik résztvevője így írta le az eseményeket:

„Augusztus 14, reggel 6 óra 5: Összegyűltek a fiúk... Megcsókoltuk egymást. A bombákkal teli zsákokkal a hátunkon, kezünkben pisztollyal elhagytuk a házat. Amikor a bank közelébe értünk, meghallottuk az előttünk járó társaink bombáinak, fegyvereinek hangjait. Még nagyobb izgalommal futni kezdtünk arrafelé. A széles úton nagy zűrzavar támadt. Rémülten futott mindenki, ki merre látott. Odaértünk a bankhoz. Benyomultunk. Lent a kapu előtt három társunk feküdt, utóbb láttuk, hogy az egyik sebesült.

Amíg a mieink kint tüzeltek, a banktisztviselők sápadtan, remegve próbáltak menedéket keresni... Azt hitték, rablók vagyunk... A heves összetűzések közepette öt társammal elindultam a legfelső emelet felé. Ki kellett jutnunk a tetőre, és egy távolabb álló társunknak hírt kellett adnunk győzelmünkről... Meglengtettem a kendőmet, aztán a győzelem zászlajaként a kéményre kötöttem... Az épület széléről lenéztem az utcára. Civil és egyenruhás katonák sokaságát láttam. Ledobtam egy közepes bombát. Jajgatás hangzott fel, és fejvesztett menekülés támadt. Elvitték a sebesülteket és a halottakat, és újabb katonákat küldtek a helyükre. Ledobtam még egy bombát. Megint ugyanolyan jajgatás és menekülés... A bombák elképesztő eredményt hoztak. Nem ölték meg azonnal azokat, akiket értek, de feltépte a húsukat, és így nagy szenvedést okoztak. A nagyobb bombák úgy szóltak, mint az ágyú, rettegést keltve...

Lementem. Garoval (Karekin Pastýrmacýyan) együtt az igazgatói szobába mentünk. Ott volt a szultáni főkönyvelő. Leírtuk a feltételeinket... Tizenheten maradtunk a harcolók közül, hárman meghaltak, hatan megsebesültek. A bombák fogyóban voltak...Négy óra hosszat támadtunk, kilenc óra hosszat védekeztünk... Sok társunkat elveszítettük. Az ellenfélnek is nagy veszteségei voltak. A sebesültek jajgatva feküdtek a földön. 13 órát töltöttünk a bankban. Körülbelül százötven banktisztviselő – többségük európai – reszkettek előttünk, mint a nyárfalevél, engedélyünk nélkül egy lépést se tehettek. Nem engedték meg, hogy a helyükről elmozduljanak. A kezünkben tartott pisztolyok és bombák láttán inukba szállt a bátorságuk...”

Íme egy oldal az örmény Tasnaksutyun történelemből – *Esat Urastól* átvéve.

A bank elfoglalása 12 óráig tartott, végül *Sir Edgar Vincent*, az Oszmán Bank vezérigazgatója és *Maximov*, az orosz nagykövetség főtölmácsa engedélyt kaptak az udvartól, hogy tárgyaljanak a komitácsikkal. A támadók biztosítékot kaptak arra, hogy szabadon elhagyhatják Törökországot. Tizenhét személy Maximovval együtt elhagyta a bankot. Sir Edgar vendégül látta őket a jachtján, majd a *Gironde* nevű francia hajóval Marseille-be hajóztak, vagyis a bűnösök büntetés nélkül megúszták az ügyet.

Az Oszmán Bank elleni támadás így véget ért, Isztambulban azonban az örmény és a muzulmán lakosság között összetűzések kezdődtek. A muzulmánokat felbolydította az, hogy az örmények a Bankból és a szomszédos házakból bombákat dobtak és tüzet nyitottak a rendőrökre, katonákra és az utca emberére. A muzulmánok és az örmények közötti összecsapások még néhány napig folytatódtak.

A továbbiakban látni fogjuk az új taşnakok Törökország párizsi főkonzulátusa, illetve lisszaboni nagykövetsége ellen szervezett véres támadását.

A Yäldäz-merénylet: bombäs merénylet Abdülhamid szultän ellen (1905. július 21.)

A Porta-tüntetés, az Oszmán Bank elleni támadás és a többi hasonló akció végül is elvezetett egészen a szultáni trónig. A taşnak örmények merénylet-sorozatukkal az oszmán állam csúcsáig is eljutottak. 1905. július 21-én, pénteken szenzációs merényletet szerveztek Abdülhamid szultän ellen.¹⁸

A szultän ellen ugyancsak a taşnakok szervezték a merényletet. Ezek a komitácsik 1904 januárjában Szófiában rendezett taşnak kongresszuson elhatározták, hogy Isztambulban és Izmirben terrorakciókat fognak végrehajtani. A kongresszuson az isztambuli képviselőként részvevő oroszországi örmény *Hristofor Mikaelyan* javaslatára hozott határozat szerint először a szultän ellen kell merényletet szervezni, majd a Porta, a Galata-híd, a Tünel, az Oszmán Bank, az Isztambulban lévő külföldi nagykövetségek és más épületek felrobbantása következik. Így rendkívüli felfordulást lehet okozni, és forradalmat lehet kirobbantani az oszmán fővárosban, s az isztambuli véres, fegyveres események után el lehet érni az európai államok beavatkozását, s így az örmény terroristák európai segítséggel elérik céljukat.

A taşnakok e határozat alapján megkezdték a merénylet előkészítését. Először úgy gondolák, hogy bombát fognak dobni, de aztán arra a véle-

ményre jutottak, hogy így elég kicsi annak az esélyre, hogy meg tudják ölni a szultánt, ezért azt határozták, hogy egy kocsit fognak használni, amelybe 80-100 kg robbanóanyagot helyeznek. Ebből a célból egy bécsi kocsigyárból egy elegáns hintót rendeltek. A megrendelést *Köse Aristidi (Silvio Ricci)* nevére adták fel. Az Isztambulba érkező hintót *Mateo* és *Mihal* néven két személy váltotta ki a vámhivatalból, és *Şişli*ben egy istállóban helyezték el. Egy *Mýğrđđç* és egy *Yerevant* nevű örményt bíztak meg azzal, hogy őrizték a hintót.

Ugyanakkor az örmény merénylők megkezdték *II. Abdülhamid* mozgásának megfigyelését. A gyilkos merényletet azon a hetenként tartott ünnepségen akarták elkövetni, amelyet a Yýldýz dzsámiban tartottak, ahol a pénteki imán a szultán is részt vett. Úgy tapasztalták, a szultán a péntek déli ima után 1 perc 42 másodperc alatt ér a dzsámiból a hintójához. A Yýldýz dzsámi előtt hagyandó hintóban épp akkor kellett volna robbannia a benne elhelyezett időzített bombának, amikor szultán mellette elhalad.

A merényletkez használt „pokolgép”-nek elnevezett nagy bombát Párizsban vásárolták, és darabonként, külön-külön csomagolva, Athénon, illetve Várnán keresztül juttatták el Isztambulba. A csomagokat Isztambulban *Silvio Ricci (Köse Aristidi)* vette át. A Párizsból hozott bombára, illetve a Bécsben rendelt hintóra 300 ezer frankot költöttek. A pénzt Amerikából, Oroszországból és Bulgáriából küldték.

Mesteri munkát igényelt a 80 kg-nyi robbanóanyagot tartalmazó időzített bomba előkészítése és pontos beállítása. Ehhez megnyerték az oroszországi örmény *Hristofor Mikaelyan*, leánya, *Robina Kayan*, valamint *Konstantin Kabulyan* és egy belgiumi anarchista, *Edward Jorris* közreműködését, aki a Singer gyárban dolgozott, és már négy éve Isztambulban lakott. Isztambul Beyoglu negyedében lakást béreltek, és kialakították a merénylet részletes tervét. A merénylet főszervezői *Kendiryán* és *Hristofor Mikaelyan (Samuel Fein)* voltak.

Az örmény merénylők, ahogyan tervezték, 1905. július 21-én, benne a 80 kilós bombával, elegáns hintajukkal a Yýldýz dzsámi elé hajtottak, és amikor a namaz véget ért, működésbe hozták az időzített szerkezetet. Kisvártatva rettenetes robbanás történt, amelyet szinte az egész városban hallani lehetett. A dzsámi előtt várakozó hintókat a robbanás ereje szanaszét s o d o r t a . A dzsámi udvarát füst és por borította el, recsegve-ropogva omlott minden. Leomlott az óratorony. A dzsámi előtti teret elborította a vér. A robbanás helyén 70 cm mély lyuk tátongott. A végeredmény: huszonhat ember veszítette életét, köztük négy újságíró és három katona; huszonnyolcan

megsebesültek. Körülbelül húsz ló pusztult el.

Csodálatos módon a merénylet célpontja, II. Abdülhamid szultán karcolás nélkül úszta meg a robbanást. A szultán, kilépve a dzsámiból, pár szót váltott a sejkülszlámmal, *Cemalettin Efendivel*. Ez a kis késés romba döntötte a merénylők tervét, az örmény összeesküvés, amelyre sok helyi és külföldi személytől másfél év alatt 300 ezer frankot kaptak és költöttek el, nem hozta meg a kívánt eredményt. Ez az eseményt a közelmúlt történelmében a „Yıldız-merénylet” néven vált ismertté. A szultán az elfogott merénylőknek megbocsájtott.

Papazian örmény író, aki *Patriotism Pervereted* (’Perverz hazaszeretet’) címmel könyvet adott ki, így ír:

„Az Abdülhamid szultán ellen irányuló támadás volt az utolsó felvonás a *taşnakok*nak a törökországi örmények nevében végrehajtott forradalomkísérletei sorában. Ez is egyike volt a *Taşnaksutyun* látványos, de haszontalan kísérleteinek. Sikere nem hozott volna hasznot az örmények számára, sikertelensége viszont valószínűleg nagy tragédiától mentette meg népünket.”¹⁹

Az Oszmán Birodalom hat évszázados története során sok lázadás és lázadót látott, és sok veszélyes helyzetet élt át, de eddig a napig egyetlen zendülő sem merészkedett arra, hogy a birodalom fővárosában, Isztambulban merényletet szervezzen az oszmán szultán ellen. Ezt először az örmény terroristák merték megtenni. 507 év telt el azután, hogy 1389-ben Koszovóban egy szerb *Murat Hüdavendigâr* szultánra támadt handzsárjával, s most II. Abdülhamid szultán vált örmény támadás célpontjává. Abdülhamid volt az utolsó szultán, aki ellen merényletet szerveztek, de ez a támadás nem volt az utolsó szem az örmény merényletek láncolatában, sőt épp ellenkezőleg, újabb merényletek ihletőjévé vált. Azt mondhatjuk, hogy amikor nyolcvan év múltán a *taşnakok* unokái a török diplomaták kocsjáiba bombát helyeztek, nagyapáik Yıldız-merényletéből merítették ihletet.

A berlini merénylet: Talat Paşa nagyvezír lelövése (1921. március 15.)

Térjünk át a *Talat Paşa* elleni merényletre. Kisebb-nagyobb ugrásokkal haladunk, több örmény merényletet említetlenül hagyva. Talat Paşa (1874–1921) az Egység és Haladás mozgalom alapítói és vezetői közül az egyik legjelentősebb. Edirnében született. Apja az akkoriban az edirnei megyéhez tartozó Kýrcaali járás Çepelce falvában letelepedő yörükök egyike, *Ahmet Vasyf Efendi*, anyja a Cizrimustafapaşa (Szvilengrád) Selbüken falvába való Bayraktar Hüseyin Aða leánya, *Hürmüz Haným* volt. A történész,

Faik Reşit Unat így ír: „*Talat Paşa népi-nemzeti államfelfogásával a nép közül emelkedik magas állami tisztségéig – ő az első török nagyvezír, aki a haza szabadságát és függetlenségét tekinti eszményének.*”

Talat Bey az edirnei katonai középiskola elvégzése után a ugyanott az Alliyans Ýsraelit nevu izraelita iskolában franciául tanult, ill. a Postaigazgatóságon dolgozott. Már fiatal korában szembefordult II. Abdülhamid elnyomó rendszerével. Letartóztatták, majd miután két évet börtönben töltött, Thesszalonikibe száműzték. Itt jogot tanult, ugyanakkor továbbfolytatta a titkos forradalmi tevékenységét. 1906-ban tíz társával megalapította a titkos Oszmán Szabadság Társaságot. Ez a társaság vette föl később az Egység és Haladás nevet.

1908-ban az alkotmány kihirdetése révén felfelé ívelő pályájú Talat Bey (akkor még nem pasa, azaz tábornok) először Edirne parlamenti képviselője lett, majd a parlament elnökhelyettesévé választotta, 1909-ben pedig kinevezték belügyminiszternek. 1911-ben megvált a belügyminiszterségtől, a következő évben azonban már postaügyi miniszter. Önkéntesként részt vett a balkáni háborúban. Egyike azoknak, akik kitervelték és vezették a Porta elleni akciót abból a célból, hogy megdöntsék *Kâmil Paşa* kormányát, mert úgy sejtik, hogy Edirnéet Bulgáriának akarják átjátszani. 1913-ban *Sait Halim Paşa* kormányában újra belügyminiszter. A második balkáni háborúban hatékony szerepet játszott Edirne visszaszerzésében. 1923. szeptember 29-én a tárgyalások után ő írta alá az erre vonatkozó török–bolgár békeszerződést. 1913 és 1918 között Enver Paşával és Cemal Paşával ők hárman irányították az ország kül- és belpolitikáját. Meghatározó szerepet játszott abban, hogy Törökország Németország mellett lépett be az I. világháborúba, valamint az 1915-ben az állam ellen fellázadó anatóliai örményeknek a szíriai vilajetbe való száműzetésében.

Miután *Sait Halim Paşa* megvált a nagyvezíri hivataltól, 1917. február 4-én vezírként Talat Paşa vette át a helyét. A bolsevik forradalom miatt a háborúból visszavonuló Oroszországgal megkötötte a Breszt–Litovszki békét. Miután látta, hogy a háborút elveszítették, a fegyverszünet aláírásának megkönnyítése céljából 1918. október 8-án lemondott a nagyvezírségről. Az Egység és Haladás 1918. november 1-jén tartott kongresszusán bejelentette, hogy visszavonul a politikától, s másnap egy német tengeralattjárón elhagyta az országot. *Ýzzet Paşa* nagyvezírhez ekkor írt levelében közölte, hogy „amint az ország megszabadul az idegenek behatolásától és befolyásától”, azonnal vissza fog térni hazájába, hogy „a nemzetnek számot adjon és a kiszabandó büntetést bátran elviselje”. Oroszországon keresztül Németországba ment, s *Ali Said* álnéven Berlinben telepedett le.

Talat Paşát Berlinben is az ország ügyei foglalkoztatták. Igyekezett az

Anatóliában erősödő függetlenségi mozgalmat támogatni.²⁰ Mustafa Kemal Paşával is levelezett. Berlinben a Charlottenburg negyedben, a Hardenberg utca 4-ben lakott. Feleségével – aki később csatlakozott hozzá – szerény életmódot folytattak. Az Egység és Haladás mozgalom Németországban élő tagjai, fiatal diákok és más törökök alkották környezetét. Gyakran találkozott Doktor *Bahaüddin Şakir Beyjel*, *Nazým Beyjel* és más Egység-párti barátaival, akikkel megvitatták az otthon történeteket. Szigorú napirend szerint élt, 10 és 11 óra között szinte minden nap járt egyet.²¹

1921. március 15-én megint csak a szokott időben távozott otthonról. Elinult a Hardenberg utcán. Néhány perc múlva a gyilkos hátulról megközelítette, és megfogva a vállát, megszólította: „Talat, Talat!”. Mint mindenki, akit a nevéen szólítanak, Talat Paşa a hang irányába fordult. Abban a pillanatban a gyilkos közélről tüzet nyitott a pasa fejére. Talat Paşa véres fejjel zuhant a földre. Többen a gyilkos után eredtek, s a kezükben lévő bottal, esernyővel sikerült a földre dönteniük a menekülőt. Eközben rendőr is érkezett a tett színhelyére. Megállapították, hogy a tetten ért gyilkos egy huszonnégy esztendőes örmény terrorista, *Sogomon Teilirian* volt.

Talat Paşa 47 éves korában halt meg. Abban a berlini dzsámiban búcsúztatták, amelynek a létesítésében neki is része volt. Testét bebalzsamozva, olyan módon helyezték ideiglenes sírba, hogy később haza lehessen majd szállítani.

Halála bel- és külföldön egyaránt nagy visszhangot keltett. Erről *Ýbnülemin Mahmut Kemal Ýnannál* bőven olvashatunk. Az alábbiakban néhány részletet idézünk.²²

Az amerikai ügynök a következőképpen jelentette Talat Paşa halálát:

„Amikor Talat Paşa ma délelőtt berlini lakóháza előtt sétált, egy sötét bőrű és hajú fiatal érintette meg a vállát, s ahogy a pasa felé fordította az arcát, tüzet nyitott rá. Így ért véget a török nacionalisták egyik nagy vezetőjének élete.”

T. H. R. ügynök a következő hírt küldte Berlinből:

„Talat Paşa Ali Bey álnéven két éve élt Berlinben, feleségével együtt. A német rendőrség és a biztonsági erők nem ismerték valódi kilétét. A gyilkost – egy *Sogomon Teilirian* nevezetű iráni születésű huszonnégy éves örmény diákot, amikor a gyilkosság után menekülni próbált – a járókelők alaposan összeverték. Első kihallgatásakor azt mondta, hogy azért ölte meg Talat Paşát, hogy bosszút álljon a pasa parancsára megölt családjáért. Hozzátette, hogy két év óta követte a pasa nyomát, és a múlt januárban jött Berlinbe, hogy őt megölje.”

Az Isztambulban megjelenő *Tasviri Efkâr* című újság évek múltán, 1932.

december 13-i számában így írt:

„...A világháború tragikus vége után Talat Paşa Németországba vonult vissza, és ott egyszerű körülmények között, az embereket kerülve élt. Eközben az örmény forradalmárok Jerevánban egy kongresszust tartottak, és elhatározták, megölnék a világháború során az örményeket kivándorlásra kényszerítő kormány, illetve az Egység és Haladás tekintélyes tagjai közül néhányat. E személyek között ott volt Talat Paşa is.

Az áldozatul kiszemelt személyiségekre ráállítottak egy-egy embert. Sogomon Teilirian elvállalta Talat Paşa megölésének feladatát, s azonnal Berlinbe utazott, ahol egy Apelyan nevű örmény komitácsi segítségével megtalálta Talat Paşa lakóhelyét, s rendkívüli ügyességgel megkezdte a pasa figyelését. Végül elhatározták, hogy 1921. március 15-én fogják megölni. Talat Paşa minden nap 10 órakor elhagyta a házát, és az állatkert felé sétált. A gyilkosság napján is a szokott irányba indult. Nem vette észre, hogy Teilirian követi. Amikor a sétából visszatérőben a lakóhelyéhez közeli Hardenberg utcához ért, a 17-es számú ház kapuja előtt a gyilkos váratlanul Talat Pasa mellett termett. A lövedék, amelyet rálőtt, hátulról hatolt be a pasa agyába, s így a pasa anélkül, hogy akárcsak egy szót tudott volna mondani, a földre hanyatlott.”

Felesége, Hayriye Haným évekkel később a következőképpen mondta el Talat Paşa halálát a Cumhuriyet című újság számára:

„...Dolgaink eladogatásával tartottuk fel magunkat. Egy kis lakást béreltünk a Hardenberg Strassén. Bahaüddin Takir, Doktor Nazým és még néhány barát nem hagyta Talat Paşát magára. De a honvágys így is marta őt belül. Reggelenként korán felébredt, felöltözött és kiment az utcára. Egyenesen Doktor Nazýmhoz ment, s ott tartózkodott tíz, tizenegy óráig, de az étkezés idejére mindig hazaérkezett.

Azon a napon valahogy nem akart elmenni otthonról. Többször is elment az ajtóig, reszkető hangon elköszönt, aztán mindannyiszor visszajött hozzám, a szemembe nézett. »Ma olyan furcsán viselkedik. Miért nem indul?« – kérdeztem. »Nem tudom, Hayriye, valami nyomaszt. Amikor nem vagy mellettem, magányosnak érzem magam.« – mondta, és az ajtó felé indult. Én visszamentem a konyhába. Nem tudom, mennyi idő telt el, talán tíz perc, talán több. Megszólalt a csengő, kinyílt az ajtó. Nesim Mazliah, volt thesszaloniki parlamenti képviselő lépett be először, majd mögötte Doktor Nazým. »Hayriye Haným, Hayriye Haným!« – kiabálta. Emlékszem, hogy azt kérdeztem tőle: »Nazým Bey, csak nem történt meg, amitől félttem?« Aztán elájultam. Amikor magamhoz tértem, azt mondtam, hogy megyek és megnézem a holttestet. Meg akarták akadályozni, de nem hallgattam rájuk. A hullaház-

ba siettem. Talat véres holttestét egy asztalra fektették. Az orvosok azt mondták, hogy azonnal bekövetkezett a halál. A temetésre a holttestet a hullaházból akarták a temetésre vinni, de kívánságomra hazavitték, és onnan vitték a temetésre. Olyan nagyszabású temetést rendeztek, hogy el se tudom mondani. A holttestet bebalzsamoztatva hármas ládába helyeztettem. A temetési szertartást abban a tampelhofi dzsámiban tartották, amelyért ő annyit dolgozott. Az első halott volt, akit onnan temettek. Véres ruháit még ma is őrzöm. A temetési menetről filmfelvételt is készíttettem. Ha kormányunk úgy rendelkezik, ezeket kész vagyok a múzeum számára átadni.

A halálról a lehető legkevesebbet beszélt. »Egy napon engem az utcán fognak lelőni. Nem fogom megérni, hogy ágyban, párnák között haljak meg. Ehhez a gondolathoz hozzá kell szoknod« – mondogatta minden szomorúság nélkül, ha mégis erről a témáról esett szó...»

Az akkoriban Berlinben élő Doktor Nazým Talat Paşa halálával kapcsolatosan egy levélben Cavid Bey volt pénzügyminiszternek a következőket írta:

„...A gyilkos az utolsó időkben a Talat házával szemközti házban vett ki egy szobát, és minden nap figyelte Talat mozgását a lehúzott redőnyök mögül. Március 15-én, egy keddi napon Talat egyedül ment el otthonról. Amikor a Hardenberg utca 17. alatti magánpalota kerítése elé ért, a mögötte haladó gyilkos nagyméretű parabellumából három-négy ujjnyi távolságról hátulról golyót repített a koponyájába. Talat abban a pillanatban élettelenül, arccal a kőre esett. A gyilkos revolverét eldobva futni kezdett, az esemény szemtanúi azonban elkapták, fejét beverték, és átadták a rendőrségnek. Negyed tizenkettőkor érkezett hozzám Salim Bey, a könyvvitel volt vezetője, és azt mesélte, hogy a Hardenberg utcában valakit vagy megöltek, vagy öngyilkos lett. 2-300 méternyire volt az esemény színhelyétől, de nem ment közelebb, hogy a földre zuhanó személyt szemügyre vegye. Így csak a rajta lévő kabát és cipő színére emlékezett. Ez a történet bennem semmi gyanút nem keltett. Pár perc múlva megékezett Rüsühi Bey is. Kérdeztem, hogy ide fog-e jönni a pasa. Azt válaszolta, hogy egy negyed órája eljött otthonról. Salim Bey megkérdezte, hogy milyen színű kabát és cipő volt rajta, s a válasz szörnyű gyanút ébresztett bennünk. Azonnal ez esemény színhelyére siettünk. Fölemeltük a holttestről a takarót, s láttuk, hogy fejlövést kapott. Az örül állított rendőrrel közöltük az elhunyt kilétét és eljöttünk onnan. A holttest egy óráig ott maradt, hogy az ügyészség részéről a nyomozás első lépéseit a helyszínen megtehessék. Egy órákor a holttestet átszállították a hullaházba, majd a temetési szertartás előtt szombat reggel a lakására vitték.

Szombaton 11.30-kor a namaz után (felesége és más források szerint

a namazt a berlini dzsámiban tartották) egy ideiglenes helyre szállították. A meghívókon a felesége és a Keleti Klub neve szerepelt. A temetésen a vártnál sokkal nagyobb tömeg vett részt. A legjelentősebb résztvevők azok a német hivatalos személyiségek voltak, akiket Talat még Törökországban ismert meg. Őket követték a keleti népek képviselői. A köztársasági elnök, a miniszterelnök, a kül- és az igazságügyminiszter, valamint más kormánytagok tisztviselőket küldtek részvételük kifejezésére.

A császár egyik fő udvari embere is részt vett a temetésen...

Több beszéd is elhangzott, amikor a megfelelő időpontban Isztambulba való szállítás céljából bebalzsamozott holttestet nyugalomra helyezték. A törökök nevében Baha (Dr. Bahaüddin Şakir), az arabok nevében Şekip Aslan és a jeruzsálemi sejk, Abdülkadir, a perzsák nevében két fiatalember, a németek nevében Monsieur Günther és Dr. Jack lángoló beszédeket tartottak. A jelenlévők egy órán át állva hallgatták a beszédeket.

A keleti népek beszédeinek lényege az volt, hogy ez a gyilkosság nem személyes vagy nemzeti bosszú, hanem a keleti népekkel kapcsolatosan folytatott imperialista politika következménye. Emiatt bosszút fognak állni, de nem úgy, mint a gyilkosok, ártatlan vér ontásával, hanem a rabság bilincseinek széttörésével fogják a függetlenségüket elnyerni. Talat nagy lelke e cél érdekében nagy szerepet fog játszani.”²³

Rátérve a gyilkos Teilirianra, a német illetékesek beszédeket tartottak a tetten ért gyilkos méltó büntetéséről. Átadták őt a bíróságnak, az örmény komitácik azonban a tárgyalótermet tüntetés színhelyévé változtatták. A bíróság, anélkül, hogy meghallgatta volna a törökök által felvonultatott tanúkat, Talat Paşa gyilkosát felmentette. A német bíróságnak ez az ítélete a német igazságszolgáltatás szégyenfoltja, valóságos jogi botrány volt. A gyilkos terrorista, aki fényes nappal az utcán mindenki szeme láttára követett el gyilkosságot, és akit a tetthelyen el is kaptak, megúszta büntetés nélkül. Ováció közepette, hősként hagyta el a német börtön épületét. A taşnakok nemzeti hősnek kiáltották ki. Talat Paşa gyilkosát példaképül szándékozták állítani az örmény fiatalok elé, hogy a terrorra mozgósítsák őket. A terror-szervezetként alakult Taşnaksutyun kebelében még sok hasonló véreskezű terroristát készültek nevelni.

Talat Paşa gyilkosának büntetlensége igen rossz példává vált, növelte a többi örmény terrorista merészségét, és újabb gyilkosságra bátorította őket. *Sait Halim Paşa* volt nagyvezírt Rómában még ugyanabban az évben, azaz 1921-ben, majd 1922. április 18-án *Dr. Bahaüddin Şakir Beyt* és *Cemal Azmi Beyt* Berlinben, *Cemal Paşát* pedig Tbilisziben ugyancsak örmény terroristák lőtték le.

Talat Paşa bebalzsamozott holttestét, miután huszonhárom évig nyugodott idegen földben, kiemelték onnan, s zászlóba csavarva és virágokkal borítva, külön vasúti kocsiban szállították Törökországba. 1944. február 25-én ünnepélyesen fogadták az isztambuli Sirkeci állomáson, majd ágyútalpra helyezve fényes katonai ünnepséggel helyezték nyugalomra a Örök Szabadság dombján. Kétszáz koszorú érkezett a temetésre. Így került a meggyilkolt nagyvezír hazai földre, s nyerte el végső nyughelyét a többi hős mellett, akik mind a szabadságért áldozták életüket.

Az örmény szervezetek az USA Fresno nevű városában emlékművet állítottak Sogomon Teiliriannak.²⁴ Emlékműállítás egy gyilkosnak – ez valami olyan szellemi perverzió, amilyent valószínűleg csak az örmény komitácsik követhettek el.

A római merénylet: Sait Halim Paşa volt nagyvezír lelövése (1921. december 6.)

A Talat Paşa elleni merénylet után kilenc hónappal, 1921. december 6-án Rómában lelőtték *Sait Halim Paşa* volt nagyvezírt (1863–1921) is. Ő volt az utolsó oszmán nagyvezír, aki merénylet áldozatául esett: egy *Arshavir Shiragian* nevezetű örmény terrorista lőtte le.

Sait Halim Paşa Kavalalý Mehmet Ali Paşa egyiptomi kormányzó unokája, *Prens Halim Paşa* legnagyobb fia volt. Kairóban született, s élete nagy részét Isztambulban töltötte. 1888-ban, miután végzett a lausanne-i egyetem jogi karán, az államtanács tagja lett, s ezzel az oszmán állam szolgálatába lépett. Amikor 1901-ben a személyével kapcsolatosan az udvarhoz eljuttatott feljelentés miatt eljárást indítottak ellene, először Egyiptomba, majd Európába távozott. Eközben is segítette az alkotmányosmonarchia-párti szervezeteket. 1908-ban, a II. alkotmányos monarchia kihirdetése után visszatért Isztambulba, és csatlakozott az Egység és Haladás mozgalomához. Yeniköy polgármesterévé választották, majd a szenátorok tanácsának tagja, 1912-ben az államtanács elnöke, 1913-ban pedig *Mahmut Şevket Paşa* kormányában külügyminiszter lett. Miután Mahmut Şevket Paşát megölték, 1913. június 12-én a nagyvezíri posztra került. 1915-ben a külügyminiszterségről, 1917. február 3-án pedig a nagyvezírségről is lemondott.

A balkáni háború vége és az I. világháború első éveit *Sait Halim Paşa* nagyvezírségének időszakára estek. Az ő idejében foglalták vissza Edirné, ezalatt sodródott bele az Oszmán Birodalom az I. világháborúba, s ekkor, 1915-ben zajlott az örmények kitelepítése. Sait Halim Paşa erőfeszítéseket

tett, hogy megakadályozza az országnak a világháborúba való sodródását, s miután nem járt sikerrel, lemondott rangjáról, de az Egység és Haladás-beliék, valamint a szultán kérésére lemondását visszavonta, s három és fél évig nagyvezír maradt.

A mondrosi tüzszünet, illetve az angoloknak Isztambulba történő bevonulása után Törökországban kíméletlen „embervadászat” kezdődött. *Damat Ferit Paşa* kormányának idején különösen sokakat tartóztattak le mindenfajta kihallgatás vagy eljárás nélkül. Sait Halim Paşa is ott volt azok között, akiket letartóztattak, és a „Bekirada századának” nevezett hírhedt börtönbe kerültek. Valamivel később, 1919 májusában Sait Halim Paşát egy csapatnyi politikai fogollyal együtt Isztambulból Limni szigetére száműzték, majd egy csoportot, közöttük olyan híres személyiségekkel, mint pl. *Ziya Gökalp*, *Mithat Şükrü (Bleda)*, *Halil Menteşe* vagy *Ahmet Adaodlu*, 1919. szeptember 21-én Limni szigetéről Máltára száműzték. Az angol hivatalos iratok szerint Sait Halim Paşát azért száműzték, mert „kegyetlenséget követett el az örmények ellen”. A pasa e vád miatt két évet töltött Máltán száműzetésben.

E máltai száműzetés idején a Sait Halim Paşának küldött levelek között volt egy, amely az ő halálos ítéletét tartalmazta: a Taşnaksutyun Bizottság, amelynek Amerikában volt a központja, minthogy felelősnek találta a háború alatti kitelepítésben, távollétében halálra ítélte őt.

A Máltában lévő száműzöttek postáját ellenőrizték – hogyan lehet hát, hogy a taşnakoknak ez a levele átcsúszott az ellenőrzésen? A sziget parancsnoka nyomozást indított. A kaszárnyában dolgozott néhány örmény. Ezek közül a gyanússá váltakat áthelyezték.

Ugyancsak a máltai tartózkodása idején egy napon Sait Halim Paşa címére egy számára ismeretlen arab embertől egy Bejrutban feladott dobozban datolya érkezett. A dobozban nemcsak datolya, hanem egy újabb fenyegető levél is volt, ugyanazzal a taşnak ítélettel: „Meg fogsz halni!”²⁵

Az ankarai kormány és az angolok között kötött 1921. október 23-án kötött megállapodás értelmében szabadon engedték az összes máltai száműzöttet. Többségük 1921 novemberének elején visszatért Törökországba, Sait Halim Paşa azonban nem kapott arra engedélyt, hogy Isztambulba visszatérjen. A pasa Rómába utazott, és egy hotelben szállt meg. Nem volt védelme, nem volt fegyvere. Nem szerette az erőszakot, és soha nem viselt fegyvert. Egy hónappal azután, hogy megszállt a hotelban, 1921. december 8-án Törökország párizsi diplomáciai képviselője, *Amet Ferit (Tek) Bey* a következő két soros táviratot küldte Ankarába:

„*A napilapok közlik, hogy december 7-én Rómából érkezett legfrissebb távirat szerint egy ismeretlen személy megölte Sait Halim Paşa volt nagy-*

vezírt...”²⁶

Sait Halim Paşa, aki az oszmánok nagyvezírje volt az I. világháború idején, a száműzetésből való szabadulás után, még mielőtt igazán élvezhette volna a szabadságot, 1921. december 6-án Rómában, a szállodája előtt egy örmény terrorista golyójának áldozata lett. A golyó homlokán találta, és a volt nagyvezír azonnal holtan esett össze. 58 éves volt. Gyilkosát, Arshavir Shiragiant az örmény komitácsik elképesztő szellemi perverzítással nemzeti hősnek kiáltották ki.

Sait Halim Paşáról életében és halála után is különböző írások jelentek meg a sajtóban. A pasa halálhírére *Celal Nuri (Ýleri) Bey* az Ýleri c. újságban hosszú cikket jelentetett meg róla. Ebből közlünk az alábbiakban részleteket. Celal Nuri (Ýleri) Bey, aki társa volt Sait Halim Paşának a Bekirada századában, illetve Máltán töltött nehéz napokban, és aki őt igen közelről ismerte, így írt:

„Sait (Halim) Paşa születésétől fogva igen bátor és rendkívül derűlátó személyiség volt... A börtönben is és a száműzetésben is együtt voltam az elhunytal. Annak ellenére, hogy mindannyiunknál jobb élethez volt szokva, soha nem panaszkodott a körülmények miatt. Ugyanaz maradt a fogságban is, aki a nagyvezírsége előtt és a nagyvezírsége alatt volt. Nem lett nagyobb a nagyvezírségtől, és semmivel sem lett kisebb a rabságtól. Soha nem láttam életemben olyan embert, aki nagyobb bizalommal nézett volna a jövőbe, aki nála optimistább lett volna...

Sait (Halim) Paşa nemes lelkű ember volt. Felülről tekintett a dolgokra, az apró részletekkel nem foglalkozott. Talán utolsó példája volt a régi 'alaturka' (török) illetve, muzulmán jólneveltségnek, udvariasságnak és finomságnak, de mivel sokáig élt Európában az 'alafranga' (európai) szokásokat is jól ismerte. Érdekelték a szépművészetek. Gondolatait kisebb kiadványokban jelentette meg. Egy nagyra tartott gondolkodó, egy politikus nézeteit kigúnyolta, s közben nagyokat nevetett...

Az európaiak, követek, hercegek, tábornokok, marsallok tisztelettel viselkedtek vele szemben. Az ő velük szembeni magatartásában volt valami ironia...

Nem sajnálatra méltó-e, hogy néhány ellenzéki által táplált ellenségeség, s ennek következményeképpen egy gyilkos golyó elég ahhoz, hogy egy ilyen nemes és tiszta erkölcsiségű személy egyik pillanatról a másikra életét veszítse? Minden tiszteletünk Sait Halim Paşáé – s legyen gyűlöletben és megvetésben része a gyilkosoknak!”²⁷

Sait Halim Paşa holttestét Rómából Isztambulba szállították, és 1922. január 20-án Mahmut szultán türbéjében apja, *Halim Paşa* sírja mellé

temették. A hazai föld magába fogadta a volt nagyvezírt.

A tbiliszi merénylet: A Nagy Cemal Paşának és két szárnysegédjének lelövése (1922. július 21.)

Az Egység és Haladás mozgalom három vezetője közül a „Nagy” jelzővel is emlegetett *Ahmet Cemal Paşa* (1872–1922) jelentős török parancsnok és államférfi volt. 1908 és 1918 között *Enver paşával* és *Talat Paşával* együtt közvetlenül beleszólt az Oszmán Birodalom sorsának alakításába. 1922-ben örmény terroristák lőtték le.

Cemal Paşa a megfelelő tanulmányok elvégzése után vezérkari századosként lépett be a hadseregbe. Thesszalonikiben belépett az Egység és Haladás Társaságába, 1908-ban az alkotmányos monarchia meghirdetése után tagja volt az Egység és Haladás központi bizottsága Isztambulba induló tíztagú küldöttségének; részt vett a március 31-i esemény után Yeşilköybe induló seregben; s megbízták az üsküdari testőrség parancsnokái tisztségével. Nem sokkal később Adana kormányzójává nevezték ki, és az ott kitört örmény felkelés leverését kapta feladatul. Onnan a bagdadi kormányzóság élére került, majd a balkáni háború kitörésének hírére lemondott a kormányzóságról, és visszatért a hadseregbe. A bolgárok ellen harcolt, majd miután vereséget szenvedett, Çatalcába vonult vissza. Ezután az isztambuli testőrség parancsnokságával bízták meg.

Miután Enver Paşa lett a külügyminiszter, Cemal Paşát először városépítészeti miniszternek, nem sokkal utóbb tengerészeti miniszternek nevezték ki. Az első világháború kitörésekor a negyedik hadsereg parancsnoka lett, ugyanakkor megtartotta a tengerészeti miniszteri posztját is. Ő vezette a „csatornaoffenzíva” néven ismertté vált offenzívát a Szezi-csatorna ellen, megpróbálta Egyiptomot megtisztítani az angoloktól, de visszavonulásra kényszerültek, erre Isztambulba hívták.

Miután az oszmán állam vereséget szenvedett az első világháborúban, Cemal Paşa a többi Egység és Haladás-vezetővel együtt kénytelen volt hazáját elhagyni. Először Németországba ment, majd onnan Afganisztánba, ahol az angolok ellen harcoló afgán hadsereg modernizálásán és felfegyverzésén fáradozott.

Cemal Paşa távolról támogatta az Anatóliában folyó felszabadító háborút. Levelezésben állt Mustafa Kemal Paşával. 1922. július 21-én érkezett Grúzia fővárosába, Tbiliszibe, s itt tárgyalt az ankarai kormány képviselőjével, *Ahmet Muhtar (Mollaodlu) Bey*jel. Arra készült, hogy visszatér Afganisztánba. 1921. július 21-én későn este szárnysegédeivel, *Süreyya Bey* hadnaggyal és *Nusret Bey* őrnaggyal szállodájukba voltak visszatérő-

ben, amikor egy utcasarkon két örmény terrorista, *Kerekin Lalayan* és *Sergo Vartanyan* tüzet nyitott rájuk. Cemal Paşa temetése másnap a Şah Abbas dzsámiból indult. Ideiglenesen a tbiliszi temetőben temették el, majd a felszabadító háború után átszállították Erzurumba, és az ottani hősi temetőben helyezték örök nyugalomra.²⁸

Az akkori idők legrangosabb török diplomatája, Ahmet Muhtar Bey (Mollaoglu) az ankarai kormány tbiliszi képviselője vagy követe volt. Muhtar bey, aki később moszkvai, illetve washingtoni nagykövet lett, épp a merénylet estéjén, azaz 1922. július 21-én a képviselőten fogadta Cemal Paşát. Együtt vacsoráztak. A vacsorán a képviselőről *Firuz (Kesim) Bey* és *Osman Kemal Bey*, valamint a pasa két szárnysegédje is jelen volt.

A vacsorán jelen lévő Firuz Kesim a következőképpen mondja el, hogyan ölték meg Cemal Paşát és két szárnysegédjét:

„...Mivel Süreyya szárnysegéd épp aznap tért vissza Ankarából, beszámolt az anatóliai helyzetről, különösképpen a frontokon lévő állapotokról, valamint a nagy Gazi (azaz Mustafa Kemal, a ford.) Cemal Paşa iránti szívélyességéről és jóindulatáról. Minthogy mind Muhtar Paşa, mind Cemal Paşa jó társalgók voltak, a vacsora igen jó hangulatban, vidám légkörben zajlott. Az a levél, amelyet Süreyya Ankarából hozott, azt tanácsolta, hogy Cemal Paşa térjen vissza Kabulba, hogy továbbra is foglalkozhasson az afgán hadsereg megreformálásával... Cemal Paşa igen elégedett volt afganisztáni tevékenységének alakulásával...

Amikor a vacsora véget ért, Cemal Paşa azt mondta, hogy visszatér lakhelyére, amelyet az oroszok jelöltek ki számára.

Tbilisziben folyamatosan rendkívüli állapot volt. Az éjszakai kijárási tilalom miatt valamennyien igazolványokat kaptunk.

Muhtar Bey – mintha csak valami előérzete lett volna – nem akarta engedni, hogy Cemal Paşa kimenjen az utcára, és szinte könyörgött neki: »Pasám, maradjon itt, kényelmesen lesz itt, tudunk ágyat adni, feküdjön itt le... Legyen éjszakára a vendégünk.« Perceken át kérlelte, de sajnós hiába. Cemal Pasa, igen vidáman, az őrá jellemző udvariassággal kitarzott a távozás mellett: »Nem akarunk a terhére lenni, Muhtar Bey... Hisz itt van a szállásunk, egészen közel... Ma estére elég volt ennyi... Holnap reggel természetesen újra találkozunk...«

Végül elbúcsúztunk Muhtar Beytől és elhagytuk a képviselőtet. Elöl a pasa, mi mögötte, mind együtt mentünk ki az utcára. Néhány lépés után, a balra nyíló utca sarkán Osman Kemal és én elbúcsúztunk a pasától. Ők az abban az utcában lévő szállásuk felé tartottak, mi pedig, folytatva utunkat, a téren túl lévő Orient hotel felé indultunk... Elváltunk egymástól. Ők befor-

dultak az utcába, s mi is folytattuk utunkat. Alig tettünk néhány lépést, nem túlzás, egy perc múlva abból az utcából egymás utáni lövések hangja hallatszott.

Kövét meredtünk, meg se tudtunk szólalni. Pillanatnyi habozás után, miután mindketten érteni véltük a helyzetet, aggodalommal telve, nem nézve se jobbra, se balra, mint egy-egy árnyék, a képviselő felé futottunk.

A fegyverek hangja a képviselőt is fölrázta. Mindenki talpon volt, izgatottan és aggódva...

Amikor Muhtar Beyjel és testőreivel az események színhelyére értünk, először Süreyyát pillantottuk meg a földön elterülve. Valamivel távolabb Cemal Paşa feküdt, ugyancsak élettelenül. A pisztolya felé nyúló keze úgy maradt mozdulatlanul... Két lépéssel Cemal Paşa előtt elgömbült botjával Nusret feküdt arcra bukva. Azt is láttuk, hogy hiányzik Süreyya irattáskája, amely a kezében volt, amikor elhagyta a képviselőt... ”²⁹

Altan Deliorman oknyomozó újságíró az eseményekkel kapcsolatosan a következőket teszi hozzá:

„A merénylet a következőképpen folyt le:

Amikor a három férfi a Zsukovszkij utca sarkára ért, ismeretlen személyek támadták meg őket. A golyók azonnal kioltották Cemal Paşa és Nusret Bey életét. Süreyya Bey futni kezdett a Nagy Péter utcából a Szululak utca felé, de feltehetőleg egy ötven méternyi távolságból leadott lövés őt is leterítette.

A közelben volt egy tűzoltóállomás. Az ott dolgozó Karakin Dilenyen el akarta kapni a menekülő gyilkosokat, de őt is eltalálták. A tűzoltón kívül egy meglehetősen távol tartózkodó ismeretlen nő is életét vesztette egy lövéstől.

Azt meg lehetett állapítani, hogy a merénylők pisztolyaikból több lövést adtak le. Cemal Paşa tarkóját, illetve derekát három lövés érte. Nusret Beyt őt, Süreyya Beyt egy golyó találta el. Az örmény komitácásik szokása szerint természetesen hátulról... ”³⁰

Idézett írásában Firuz Kesim a következőket teszi hozzá:

„Muhtar Bey másnap így szólt: »Allah adjon nekik nyugodalmat. Ez a vég elkerülhetetlen volt, hiszen tisztában voltunk azzal, hogy egy olyan jelentős személyiséget, mint Cemal Paşa, nem akarnak életben hagyni. Ezt ő maga is tudta, de azt mondta, hogy a halál elől nem lehet elfutni, a halál eljön akkor, amikor a sors úgy rendeli. Tegnap este sajnós nem tudtam rávenni, hogy maradjon, így az eseményeket meggyorsítottuk, s ezt végtelesenül sajnálom.«

Mi mást lehetett volna még mondani?

Az oroszok katonai egységgel, katonazenével nagyszerű temetést rendeztek, és biztosították Muhtar Beyt, hogy a gyilkosokat hamarosan el fogják

kapni. *Úgy tudom, hogy ezt az ígéretet máig nem teljesítették.*”

Merénylet Lausanne-ban İsmet Paşa ellen (1922-1923)

Ankarában végig tudatában voltak annak, hogy nem lehet kizárni az 1922 novembere és 1923 júliusa között szünetekkel hét hónapi tanácskozó lausanne-i békekonferencián résztvevő török küldöttség vezetője, *İsmet (İnönü) Paşa*, illetve a küldöttség tagjai elleni merénylet eshetőségét. Amikor İsmet Paşa Lausanne-ba utazott, szárnysegédként, illetve tisztiszolgaként tíz katonament vele. Ezeknek a pasa védelme is a feladataik közé tartozott. A török hírszerzés is odafigyelt a merénylet lehetőségére. Atatürk Ankarában közvetlenül is foglalkozott ezzel a kérdéssel, s a konferencia kezdete után két nappal, 1922. november 22-én a következő rejtjelezett táviratot küldte Lausanne-ba İsmet Paşának:

„Jelentették, hogy Ethem, Eşref és társaik, valamint valószínűleg Reşit és Tevfik Svájcba mentek. Miután fennáll a veszélye, hogy merényletet követnek el Önök ellen, kérni fogom a svájci kormányt, hogy vegyék őrizetbe és toloncolják ki őket a határon kívülre. – MUSTAFA KEMAL”³¹

Az itt 'Ethem'-ként említett személy *Çerkez ('Cserkesz') Ethem*; Eşref – *Kuçubatçı Eşref*; Reşit és Tevfik pedig *Çerkez Ethem* testvérei voltak. Ez azt jelenti, hogy Lausanne-ban *İsmet paşa* és a török küldöttség ellen *Çerkez Ethem* bandájától lehetett az első merényletet várni. Ugyanakkor szintén már a lausanne-i konferencia első napjaiban hírek érkeztek arról, hogy örmény terroristák is merényletre készülnek a török küldöttség ellen. Ezek az örmény bandák épp oly veszélyesek voltak, mint *Çerkez Ethemé*. Az 1921-es, 1922-es években *Talat Paşát*, *Sait Halim Paşát* és még sok törököt az örmények lőttek le, és még friss volt a rettenet, amelyet ezek a gyilkosságok keltettek, ezért tartani kellett az örmény merényletektől, és védekezni kellett ellenük. A második lausanne-i küldött, *Dr. Rıza Nur* a következőket írja:

„Nem sokkal a konferencia első ülése után történt. Elterjedt, hogy az örmények merényletre készülnek İsmet (İnönü) ellen és ellenem. A svájci rendőrség a francia és a belga rendőrségtől kapott információt, és ők nekünk is elmondták... Nagy figyelmet fordítottak erre a kérdésre... Az örmények egyik fontos bizottsága Brüsszelben, egy másik Párizsban, a harmadik Genfben működött... A svájci rendőrség törődött velünk. A lausanne-i rendőrfőnök gyakran ellátogatott a szállodánkba, civil nyomozókat küldött oda, s ellenőrizték a jövő-menő embereket. Két civil nyomozót rendeltek mellénk, akik mindig követték az utcára kilépő İsmet Paşát...

Az örmények sokféle eszközhöz folyamodtak. Megpróbáltak megölni,

*legalábbis ezt a fenyegetést terjesztették. A fenyegetést azonban valóságosnak kellett tekinteni, mert sok példát láttunk már. A merénylet az örmények specialitása...*³²

Az angolok is tudomást szereztek arról, hogy Tılat Paęa és Sait Halim Paęa után az örmények ezúttal ısmet Paęa ellen készülnek merényletre. Mehmet Kemal újságjának állandó rovatában erről így írt:

„A lausanne-i konferencián az angol titkosszolgálat értesülést szerzett arról, hogy örmény bandák meg akarják ölni a török delegátust, ısmet Paęát. ısmet Paęa volt a török küldöttség vezetője. Halála esetén megszakadhatnak a tárgyalások. Az angol fődelegátus értesítette az illetékes svájci hatóságokat, hogy az örmények merényletre készülnek Ismet Paęa ellen.

A svájci kormány kiadta a parancsot a rendőrfőnöknek, hogy fogantatáson biztonsági intézkedéseket. A rendőrfőnök azt találta ki elsőnek, hogy vegyék le a török zászlót az autóról, mert ha nincs rajta zászló, nem lehet tudni, hogy melyik kocsiiban ül Ismet Paęa. A rendőrfőnök tehát jelenti a helyzetet Ismet Paęának:

– Tábornok Úr, értesültünk arról, hogy az örmény bandák merényletre készülnek. Nekünk az a feladatunk, hogy megvédjük Önt. Az a kérésünk, hogy amikor a konferenciaterembe megy, illetve onnan jön, vegye le a török zászlót a kocsijáról.

ısmet Paęa hevesen reagált:

*– Én Törökország képviselője vagyok itt, tehát azt a zászlót nem vehetem le. Lehet, hogy mint török delegátus, merénylet áldozatául esem. Majd egy másik delegátus elfoglalja a helyem. De a török zászlót nem fogjuk az autóról levenni, ott fog maradni még akkor is, ha ezer török képviselő hal meg.*³³

*A konferencia második szakaszában is folytatódtak az ısmet Pasának szóló fenyegetések. A lausanne-i konferencia újrakezdte munkáját, s ezúttal arról érkeztek hírek, hogy a görögök készítenek elő merényletet a török fődelegátus ellen. 1923. április 22-én Hüseyin Rauf Bey (Orbay) miniszterelnök ezt rejtjelezett táviratban tudatja a lausanne-ban tartózkodó ısmet Paęával, és arra kérte, hogy fokozza a védelmi intézkedéseket.*³⁴

Miközben ısmet Paęa megpróbál védekezni a merényletek ellen, váratlan hír rázza meg a lausanne-i békekonferenciát. 1923. május 10-én vacsora közben a szállodájában lelövik Vorovszkij orosz delegátust. Hirtelen felbolydul a konferencia, ugyanakkor az eseménynek Lauasanne-ban is széles visszhangja támad. Az oroszok azt állítják, hogy nem védték kellőképpen delegátusaikat, és ezért Svájcnál protestálnak. „Szégyenben maradtunk az országunkban vendégeskedő külföldi küldöttségek előtt” – írják a svájci la-

pok. Pellé tábornok, francia delegátus kijelenteti, hogy Svájc nem megfelelő hely, ezért mielőbb be kell fejezni a tárgyalásokat, és el kell az országból távozni, s felteszi a kérdést, hogy Ismet Paşa megfelelő védelemben részesül-e. A francia tábornok érdeklődése meghatja a törököket. Válaszolnak Pellé tábornoknak: „*Ha a pasa este eltávozik valahová, rendőri kíséretet kap. Két civil nyomozó tartózkodik a Lausanne Palace-ban (ahol lakik), nappal pedig szárnysegédei kísérik...*”³⁵

Vorovszkij lelövése aggodalmat keltett a török kormányban is. Ha Lausanne-ban megöltek egy orosz delegátust, abban a bizonytalan városban – Isten őrizzen – lelőhetik a török delegátusokat is. Hüseyin Rauf Bey miniszterelnök azonnal a Szövetségesek Isztambulban lévő képviselőihez fordult, és védelmet kért a Lausanne-ban lévő török képviselők számára. Erről Ismet Paşát is értesítette, aki ezért köszönetét fejezte ki: „*Köszönetet mondok a Vorovszkij-eset kapcsán a kormány részéről a delegátusok érdekében mutatott érdeklődésért. Többet valóban nem lehet tenni az adott helyzetben.*”³⁶

Három nappal Vorovszkij orosz delegátus lelövése után Ýsmet Pasa megint arról értesül, hogy merénylet készül ellene. Atörök kormány azonnal megteszi a szükséges lépéseket. Egyrészt értesíti a központi hatalmak Isztambulban lévő főfelügyelőségét és kéri, hogy tegyék meg a szükséges intézkedéseket. Másrészt felhívják a svájci kormány figyelmét arra, hogy merénylet előkészületei folynak. Hüseyin Rauf Bey (Orbay) 1923. május 14-én minderről értesíti a Luasanne-ban tartózkodó Ismet Paşát, és „személyes felbontásra szóló” táviratot küld Törökország párizsi képviselőjére:

„*Hírek érkeztek arról, hogy a Németországban lévő taşnak és hinçak központok két csoportját Svájcba küldték, s hiteles értesülést kaptunk arról, hogy a Németországban tartózkodó Çerkez Ethem szintén átment Svájcba. Kérjük, azonnal hívják fel erre a megfelelő helyek figyelmét, és küldjenek sürgős értesítést az eredményről.*”³⁷

Alighogy a párizsi török képviselő helyettes vezetője, Hüseyin Ragýb Bey (Baydur) megkapta ezt a táviratot, az akkor őhöz beosztott Numan Bey (Menemenciodlu) berni első titkár útján felhívta a svájci kormány figyelmét a helyzetre, ugyanakkor átadott egy jegyzéket a francia külügyminisztériumnak, közölve, hogy az örmény taşnak és hýnçak bizottságok merénylet elkövetése céljából két csoport terroristát küldtek Svájcba, illetve hogy a görögök szolgálatában álló cserkesz csoport vezetője, Çerkez Ethem is átment Németországból Svájcba, és kérte, hogy feltétlenül értesítsék erről a biztonsági szerveket.³⁸

Törökország ezen lépései után a svájci kormány még komolyabb

intézkedéseket tett Ýsmet Paða védelmére. *Ali Naci Karacan* újságíró, aki a helyszínen követte figyelemmel a lausanne-i konferencia eseményeit, így írt:

„Néhány nappal a Vorovszkij-merénylet után a svájci kormány Bernből értesítést küldött a lausanne-i rendőri szerveknek, hogy gyanús személyek valamilyen módon tilos határátlépést elkövetve svájci földre léptek, s valószínűleg Lausanne-ba jöttek. Az értesítés után a lausanne-i rendőrfőnök azonnal mozgósította az egész rendőrséget. A Lausanne Palace szállodában, mindenekelőtt Ismet Paða lakosztálya körül komoly biztonsági intézkedéseket foganatosítottak. Növelték az Ýsmet Paða személye körüli civilek és rendőrök számát. A lausanne-i rendőrfőnök értesítette a török küldöttséget az elővigyázatossági intézkedések okairól. Senki idegennek nem engedélyezték, hogy arra az emeletre fölmenjen, ahol a török küldöttség lakott. Azt beszéltek, hogy a svájci határt titokban átlépő gyanús személyek a Kaukázusból érkező örmény komitácsik.

Jaquiard, lausanne-i rendőrfőnök kijelentette:

»Minden emberileg lehetséges intézkedést megtettünk. Valóban hallottuk arról, hogy Németországból néhány gyanús személy útnak indult, de arról nem bizonyosodtunk meg, hogy ezek átlépték volna a svájci határt. Olyan intézkedéseket foganatosítottunk, hogy Ýsmet Paða ellen lehetetlen merényletet elkövetni. A szálloda felügyeletét személyesen magam végzem. Ýsmet Paða drága életére mi vigyázunk, és ha kell, bármilyen eszközt felhasználunk. Intézkedéseink elővigyázatosságból történtek. Ha azok az emberek átlépték a határt, Önök biztosak lehetnek benne, hogy kézre fogjuk őket keríteni.«

Ekkor történt, hogy a lausanne-i rendőri szervek azt kérték a török fődelegátustól, hogy elővigyázatosságból vegye le azt a kis török zászlót, amely autója elejére volt tűzve. Ismet Paða válaszul erre a javaslatra, beült a török zászlót viselő autójába, és úgy hajtatott egy kórház meglátogatására.

Ő semmi érdeklődést nem mutatott a merényletekkel kapcsolatos hírek iránt, illetve megvetését fejezte ki velük szemben.”³⁹

Mindezek elárulják, hogy Ýsmet Paða Lausanne-ban minden pillanatban ki volt téve egy merénylet veszélyének. Az örmény tatnak és hýnçak merénylők keresték az alkalmat, hogy lelöhessék, a török hírszerzés azonban időben hallott az összeesküvés tervekről, és az időben figyelmeztetett svájci hatóságok megtették mindent Ismet Paða és a török küldöttség védelmére, így a merénylők nem jutottak lehetőséghez, s Ismet Paða és a török küldöttség, lausanne-i küldetésének sikeres befejeztével épségben, egészségben térhetett vissza Isztambulba.

Jegyzetek

- ¹ Dr. Rýza Nur. *Hayat ve Hatýratým (Életem és emlékeim)*, 3. kötet, Altýndad Yayýnevi, Isztambul, 1968, pp. 1066–1067.
- ² DBA–T.C *Boston Fahri Konsolosu OrhanGündüz'ün şehit edilmesi, 4.5.1982. (Orhan Gündüznek, a Török Köztársaság tiszteletbeli konzuljának meggyilkolása)*, A Török Köztársaság Külügyminisztériumának 1982. május 5-i közleménye
- ³ DBA–T.C. *Brüksel Büyükelçisi Ýdari Ataşesi Dursun Aksoy'un şehit edilmesi, 14.7.1983. (Dursun Aksoynak, a Török Köztársaság brüsszeli nagykövetsége adminisztratív attaséjának meggyilkolása)* Şnork Kalustyannak, a törökországi örmények pátriárkájának beszéde, 1983. július 22. (A beszédet ugyanazon a napon Sezai Orkunt admirális küldte el távirati úton Ankarába Kaya Toperi nagykövetnek, a Külügyminisztérium Információs Főosztálya vezetőjének.)
- ⁴ A témát I. részletesen Bilál N. Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri (Török bevándorlások Ruméliából)* I. kötet (1877–78), 2. kötet (1879), 3. kötet (1880–85), Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. kiadás, Ankara, 1989.
- ⁵ Kámuran Gürün, *Ermeni Dosyasý (Az örmény dosszié)*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1983. p. 129.
- ⁶ Louise Nalbandian, *The Armanian Revolutinary Movement, The Development of Armanian Political Parties through the Nineteenth Century*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1963, p. 84.
- ⁷ uo., pp. 85–89.
- ⁸ Kámuran Gürün, *Ermeni Dosyasý (Az örmény dosszié)*, p. 129. és Nalbandian, i.m., pp. 97–99.
- ⁹ Nalbandian, i.m., pp. 100–101.
- ¹⁰ E témában I. Nalbandian, i.m., pp. 104–131., Gürün, *Ermeni Doysasý (Az örmény dosszié)*, pp. 130–34. és Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi (Az örmények a történelemben és az örmény kérdés)*, Ankara, 1950., pp. 433–444. Ez utóbbi munkában a Hýnçak Bizottság politikai programjának és a szervezet alapszabályzatának teljes török szövege is olvasható.
- ¹¹ Uras, i.m., pp. 437–438.
- ¹² I. Gürün, *Ermeni Dosyasý (Az örmény dosszié)*, pp. 132–134.; Nalbandian, i.m., pp. 151–178.; Uras, i.m., pp. 444–460.
- ¹³ E bolgár felkelés részleteit I. Bilál N. Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri. Belgeler, (Török bevándorlások Ruméliából)* 2. kötet, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1970., pp. LXXXI–CXXXVIII.
- ¹⁴ William L. Langer, *The Diplomacy of Imperialism*, pp. 157–158-ról idézi Gürün, *Ermeni Dosyasý*, p. 135.
- ¹⁵ Az itt szereplő példákat a következő három könyvből összefoglalva ismertetjük: Gürün, *Ermeni Dosyasý*, p. 134-től kezdődően; Nalbandian, *The Armenian Revolutionary Movement*, p. 90-től kezdődően; Uras, *Tarihte Ermeniler*, p. 461-től kezdődően
- ¹⁶ Gürün, *Ermeni Dosyasý*, pp. 149–154; Nalbandian, i.m., pp. 122–126; Uras, i.m., pp. 482–491.
- ¹⁷ I. Gürün, *Ermeni Dosyasý*, pp. 163–166; Nalbandian, i.m., pp. 176–178 és Uras, i.m., pp. 512–525.

- ¹⁸ Ýsmaíl Hakki Daniþmend, *Ýzahlý Osmanlý Tarih Kronolojisi (Oszmán történelmi kronológia magyarázatokkal)* 4. kötet, Isztambul, 1961, pp. 348–350; Dr. Vahdettin Engin, *Þerrörün tahta uzandýdy gün (A nap, amikor a terror elérte a trónt)*, *Tarih ve Medeniyet*, 5. szám, 1994. július, pp. 10–16., Esat Uras, *Tarihte Ermeniler*, pp. 530–538.
- ¹⁹ K. S. Papazian, *Patriotism Perverted*, Boston, 1934. p. 24-ról idézi Güren, *Ermeni Dosyasý*, p. 167.
- ²⁰ Tevfik Çavdar, *Talat Paþa. Bir Örgüt Ustasýnýn Öyküsü (Egy szervezothetség élet-története)*, Dost Kitabevi, Ankara, 1984, p. 444.
- ²¹ i.m., p. 479.
- ²² Ýbnülemin Mahmut Kemal Ýnal, *Son Sadrazamlar (Az utolsó nagyvezírek)*, 3. kiadás, Isztambul, 1964., pp. 1946–72.
- ²³ Idézi Tevfik Çavdar, i.m., pp. 480–482.
- ²⁴ Neclâ Basgün, *Türk-Ermeni Ýliþkileri, Abdülhamid'in Cülusundan Zamanýmýza Kadar (A török- örmény kapcsolatok Abdülhamid trónralépésétól napjainkig)*, Ankara, 1970, p. 158.
- ²⁵ Altan Deliorman, *Türklere Karþý Ermeni Komitecileri (Örmény komitácsik a törökök ellen)*, Boðaziçi Yayýnlarý, Isztambul, 1973., p. 282, 283; a máltai számúzóttekre vonatkozólag l. még: Bilâl N. Þimþir, *Malta Sürgünleri (A máltai számúzóttek)*, 1. kiadás, Isztambul, 1976., 2. kiadás, Bilgi Yayýnevi, Ankara, 1985.
- ²⁶ *Dýþtileri Bakanlýðý Arþivi-Müt. 70/1* és Bilâl N. Þimþir, *Malta Sürgünleri*, Isztambul, 1976., p. 298.
- ²⁷ M.K. Ýnal, *Son Sadrazamlar*, p. 1927, 1928.
- ²⁸ *Türk Ansiklopedisi (Török Enciklopédia)*, Milli Editim Basýmevi, Ankara, 1960, 10. kötet, p. 141., 142.
- ²⁹ Firuz Kesim, „*Cemal Paþa Nasýl Katledildi*” (*Hogyan ölték meg Cemal Paþát*) *Yakýn Tarihimiz*, 2. kötet, p. 131., 132.; Ahmet Muhtar Beyröl I. Bilâl N. Þimþir, *Bizim Diplomatlar (A mi diplomatáink)*, Bilgi Yayýnevi, Ankara, 1996. pp. 103–127.
- ³⁰ Altan Deliorman, *Türklere Karþý Ermeni Komitecileri, (Örmény komitácsik a törökök ellen)*, Boðaziçi Yayýnlarý, Isztambul, 1973, pp. 292–294.
- ³¹ Bilâl N. Þimþir, *Lozan Telgraflarý (A lausanne-i táviratok)*, 1. kötet, Ankara, 1991, p. 119. No. 17.
- ³² Rýza Nur, *Hayat ve Hatýratým (Életem és emlékeim)*, 3. kötet, p. 1066., 1067.
- ³³ Mehmet Kemal, „*Tarihtan Gelen*” (*Ami a történelemből jön*), *Cumhuriyet*, 1984. XI. 8.
- ³⁴ Þimþir, *Lozan Telgraflarý II*. No 46: Hüseyin Rauf Bey sifírozott távirata Ýsmet Paþának, rendkívül sürgös, Ankara, 1923. IV. 22, No. 4.
- ³⁵ Ali Naci Karacan, *Lozan Konferansý ve Ýsmet Paþa (A lausanne-i kongerencia és Ýsmet Pasa)*, 3. kiadás, Bilgi Yayýnevi, Ankara, 1993., p. 286., 287.
- ³⁶ uo., No 229: Ismet Pasa távirata a Miniszterelnökség számára, 1923. V. 13, No 91.
- ³⁷ uo., No 236: Hüseyin Rauf Bey miniszterelnök sifírozott távirata a párizsi képviselőre, 1923. V. 14, No 13 066
- ³⁸ uo., No 250: sifírozott távirat a párizsi képviselőtől a Külügyminisztériumnak 1923. V. 17. No 1680. A párizsi képviselőnek a francia Külügyminisztériumhoz 1923. május 18-án benyújtott 1678 számú jegyzékének szövege a következő volt: 'La Mission Diplomatique Turque est informée par son Gouvernement que deux groupes d'individus ont été dépêchés á Lausanne par les sièges centraux des comités révolutionnaires arméniens,

Hintchak et Tachnak, á Berlin, en vue de perpétrer des attentats. D'autre part le nommé Tcherkess Ethem, chef de bande circassien á la solde des Grecs, qui se trouvait dernièrement en Allemagne, vient de se rendre en Suisse. „En portant ces faits á la haute connaissance du Ministère des Affaires Etrangères de la République, la Mission Diplomatique Turque le prie instamment de bien vouloir en saisir la Sureté Générale.”

³⁹ Karacan, i.m., p. 292.

Örmény merényletek Atatürk ellen (1924-1927)

Az örmény bandák, amelyek Abdülhamid szultán, Talat Paşa nagyvezír, illetve Lausanne-ban Ýsmet Paşa ellen merényleteket készítettek elő, ezt tették az új török állam megalapítója és első köztársasági elnöke, Kemal Atatürk ellen is. Nem egy, de egy sorozat merényletkísérletről van szó. Az egyiket Kandemir leírja *Tizenegy merénylet Atatürk ellen* című könyvében.⁴⁰ A többi nemigen ismert. Levéltárunkban sok iratot láttam az Atatürk elleni merényletkísérletekre vonatkozólag. Idézve ezekből az iratokból, szóljunk itt néhány Atatürk elleni örmény merényletkísérletről.

Egy merényletlőbanda Isztambulban (1924-1925)

1924 decemberében Isztambulban felbukkan egy merényletlőbanda. Ennek a négy törökből, egy kurdból, két lázból és három örményből álló bandának a vezetője egy *Artin Karabet* nevű örmény, akit a Berlinben lévő „Bosszú klub” bízott meg. A Belügyminisztérium 1924. december 17-én tájékoztatja a Külügyminisztériumot erről, és kéri, hogy az akkor éppen Romániában tartózkodó örményt figyeltessék.⁴¹ A feljegyzéshez mellékelte jelentésben, a merényletlőbandával kapcsolatosan a következők állnak:

„A – Az Isztambulban alakult banda négy törökből, egy kurdból, két lázból és három örményből áll. A november 8-án (1924) Berlinben a Bosszú klub részéről (küldött) kurd örmény Artin Karabet Romániába indult. Ott fogják megkapni azokat az utasításokat, amelyeknek megfelelően fognak tevékenységbe kezdeni. Artin Karabet tíz napig fog Romániában tartózkodni. A fővárosban és Izmirben lévő bandákat utasítani fogja, és ha szükséges, olasz útlevéllel fog a fővárosba érkezni. Artin Karabet meglehetősen magas termetű, barnás bőriű, fekete szemű, fekete hajú, fekete bajuszú, bal kezének kisujja hiányzik. Jelenleg Konstancában tartózkodik, hogy onnan tartsa a kapcsolatot a fővárossal. Anyai ágon a Harput környéki falvakból való. Az olasz állampolgárságú Dimitri Yani vagy Atanas Görgi nevű személy, aki Izmirben szőlőkereskedéssel foglalkozik, Triesztből Izmirbe érkezett. Ő Artin Karabet nővérének a fia. Artin Karabet olasz útlevéllel fog érkezni... A merényletlőbandát, ahogy fent leírtam, négy török, egy kurd, két láb és három

örmény személy alkotja. Ezek a Galata negyedben laknak, és igen szegények... Kapott információim szerint mindenképpen még ebben a hónapban megkezdik működésüket.

B – A köztársasági elnök (Atatürk) közelgő párizsi utazásának hírére a Bécsben lévő örmény klub kijelölt három személyt. Nevük: Ýstepan, Atanas és Agopyan.

C – Más tíz társuk Athénban tartózkodik, és ott a cserkeszek útmutatásával Törökország partjaira akarnak lépni, majd miután személyi igazolványt szereznek, Ankarába készülnek menni... ”

A Külügyminisztérium kiadja a megfelelő utasítást a bukaresti követségnek és a konstancai konzulátusnak. A párizsi képviseletnek megtáviratozzák, hogy Atatürk franciaországi látogatásának hírére három merénylő készül Párizsba, és kérik, hogy a merénylőknek ne adjanak török vízumot:

„A köztársasági elnök úr párizsi látogatására vonatkozó hír kapcsán a Bécsben lévő örmény klubból kijelöltek három személyt, hogy utazzanak Párizsba. A Belügyminisztérium által kiadatott iratban közöltek szerint azt a hírt kapták, hogy az Ýstepan, Atanas és Agopyan nevű három barát, valamint nyolc merénylőtársuk Franciaországból Athénba fog távozni. Kérésünk, hogy szerezzenek információkat az említettek mozgásáról, s amennyiben vízumért folyamodnak, ezt tagadják meg.”⁴²

Eközben a berni követség egy besúgóra támaszkodva közli, hogy két személy, Kázým Țükriü és Nuri az isztambuli rendőrfőnökségtől kapott 22 525 és 10 325 számú útlevelekkel Bukarestbe utazott „azzal a céllal, hogy megbeszéljék egy Gazi Mustafa Kemal Paşa és Ismet Paşa elleni merénylet megszervezését”.⁴³

T. Kayaalp aleppói konzul pedig ezt táviratozza Ankarába:

„Az itteni örmény közösség tagjaitól tükös úton szerzett értesülések alapján azt a jelentést kaptuk, hogy az Amerikában lévő örmény bizottság részéről két eszmehű örményt: a konyai Ohannesodlu Vartant és az izmiti Dikranodlu Misakot olasz útlevéllal, olasz hajóval Isztambulba küldték, hogy aztán Anatóliába jutva Önök ellen merényletet kövessenek el.”⁴⁴

A Harmadik Hadsereg Felügyelőségi pedig arról kapott hírt, hogy kért merénylőt, Agopot és Bünyamot az Egyiptom–Párizs–Isztambul útvonalon Ankarába küldték „hogy Gazi Paşa és Ýsmet Paşa, valamint amennyiben lehetőségük nyílik, a többi kormánytag ellen is merényletet kövessenek el.”⁴⁵

A levelezés ebben a témában tovább folyt. Ezen átugorva térjünk át egy másik merényletkísérletre.

A merénylő Manok Manokyan (1925)

Kandemir a *Tizenegy merénylet Atatürk ellen* című könyvében *Manok Manokyan* örmény komitácsiról – akit 1925-ben Atatürk elleni merénylet-kísérlete során kaptak el – összefoglalva a következőket mondja:

„A görögországi örmény szervezet 1925 áprilisában Gazi Mustafa Kemal megölésére három elszánt komitácsit juttat be Törökországba. Azért, hogy ne keltsenek figyelmet, két csoportban küldik őket: a Manok Manokyan nevű merénylőt Thesszalonikiból Trákián át, a másik kettőt Iskenderunból Adanán keresztül. Azt tervezték, hogy Ankarában találkoznak, és úgy hajtják végre a merényletet.

Egy jelentést értékelve a rendőrség meg tudta állapítani Manokyan isztambuli lakását. Figyeltetni kezdték, hogy megállapíthassák, kikkel találkozik, hová és mire készül. Három napig követték a Galata, illetve Haydarpaşa negyedben, de miután Haydarpaşában felszállt a helyi érdekű vonatra, Pendiknél elveszítették a nyomát. 1925. április 20-án vasárnap mégis elfogták Eskişehirben. Az itteni első kihallgatáson annyit mondott, hogy két, Adanából érkező társával fog találkozni, akikkel közös munkát fog végezni.

Az Eskişehirből az Ankarai Független Bíróságnak átadott Manokyan a bíróság előtt kénytelen volt mindent bevallani. Elmondta, hogy Görögországból, Piréből az örmény komitácsik azért küldték, hogy megölje Gazi Mustafa Kemal Paşát és a hozzá legközelebb állókat; bevallotta, hogy megeskették: ha nem sikerül elérni a célját és elkapják, öngyilkos lesz, hogy ne tudjon vallani; és azt is, hogy Pendiktől egy vagon alján rejtőzve utazott Eskişehirig. Manok Manokyant, aki nem találkozhatott Adanából várt bűntársaival, a független bíróság 1925. május 5-én halálra ítélte, és Ankarában a Karaodlan piac központi kávéháza előtt felakasztották. Mellére cédulát tűztek:

»Az antalyai Manok Manokyant, aki két másik, ismeretlen helyen tartózkodó társával együtt hazaárulást követett el, az Ankarai Független Bíróság elé állították, majd a hazaárulásra vonatkozó törvény első cikkelye alapján a halálos ítéletet rajta végrehajtották.«⁴⁶

Merényletbizottság Kairóban (1926)

A Kairói követ, *Muhittin (Akyüz) Paşa* 1926. július 29-én jelenti Ankarának, hogy Kairóban egy ötfős vegyes banda alakult azzal a céllal, hogy merényletet kövessenek el Atatürk ellen, és tudatja a Kairóból rövidesen

Ankarába küldendő bandában résztvevők listáját. Az ötfős bandában két örmény van. Muhittin Pasa rejtjelezve, „szigorúan titkos, sajátkezű felbontásra” megjegyzéssel *Tevfik Rüştü (Aras) Beynek* a következőket írja:⁴⁷

„Értesüléseink szerint Kairóban egy ötfős bizottság tagjai az itteni mevlevi rendi sejtől fejenként 120 egyiptomi lírát kaptak azért, hogy köztársasági elnök urunk, Gazi Mustafa Kemal Paşa ellen merényletet kövessenek el, s amennyiben sikerrel járnak, még 1350 egyiptomi lírát kapnak fejenként, mely összegeket a hír szerint Abdülhamid fiai adják.

A komitácsik személye és ismertető jegyeik:

1. – *Kuneytrai Çerkez bin Memmed: selyemkereskedő és sofőr.*

Színe sárga és vörös között, görbe arab orrú, jobb kezére túvel oroszlán-rajz van tetoválva, kék szemű, egy keveset tud franciául.

2. – *Az Adana környéki falvakból való Mehmed Fehmi fia Derviş Mahmud:*

Magas; nagy, vastag kezei vannak, arcán egy vonásszerű jegy, hét aranyfoga van (jobbaldalt három, elöl négy), szürke szemű, kezén szúrt/vágott sebek nyomai.

3. – *Kirkor fia Camciyan:*

Órás, sofőrködik is. Közepes termetű, széles arcú, fekete szemű, nagy fejű, kevés hajú.

4. – *Kayseri városából Tomas fia Elmas, görög:*

Alacsony termetű, vastag orrú, két első foga törött, baloldalt két aranyfoga van, kezei tetováltak.

5. – *Bursából Karabet (Kadir) fia Ertuđrul:*

Csizmás, igen magas teremtű, testes, jobb kezének kisujja hiányzik. Színe pirosas fehér. Hosszú orrú, sárga szemű, szőke szemöldökű, a mellén kígyós rajz.

Ezek az örmények részt vettek az adanai harcokban, véres komitácsik, akik Adana feladása után elszöktek.

Július 27-én külön-külön indultak el Kairóból és július 29-én érkeztek Bejrútba. A Lazkiye–Ýskenderun–Pasay–Mersin útvonalon Ýzmirbe menve Kartýyaka és az Aya Tiryada templom között a Gáztársaság környékén a tengerparton... egy Dimitros nevű egyén házánál akarnak találkozni.

Nagyon boldog volnék, ha ezen elvetemült gazemberek letartóztatásáról kapnék hírt.”

A témában tovább folyik a titkos levelezés. Térjünk át egy másik merényletkísérletre.

Előkészületek egy merényletre Görögországban (1926)

Atatürk lelövése céljával 1926-ban az izmiri merénylettől függetlenül Görögországban egy másik merényletet is előkészítettek. Erre *Firuz (Kesim) Bey* derített fényt, aki 1924 és 1927 között Gümülcinében (Komotiniben) volt konzul, és akit a 9. időszakban a Nagy Török Nemzetgyűlés samsuni képviselőjének választottak. Firuz Bey, akiről bebizonyosodott, hogy jó hírszerző: igaz és megbízható értesítéseket szerzett, s aki utóbb a Külügyminisztérium Hírszerzési Igazgatóságán is dolgozott, évek múltán a következőképpen adta elő, hogyan dolgozott Gümülcinében:

„Amikor Nyugat-Trákia központjában, Gümülcinében konzulként dolgoztam, Gümülcine a Százötvenek fészke volt nevezhető. Itt volt a Százötvenek fele, vagyis hetvenöt-nél többen közülük, egy sor politikai szökevény, valamint a Törökországból nemrégiben kivándorolt görögök. Ezek szemmel tartása volt az egyik fő feladatom... Azok, akiket a hírszerzési feladatok során használtam, kivétel nélkül nem török elemek voltak. Úgy csináltam, hogy a maguk érdekében egymással versengjenek. Allahnak hála, nem volt olyan eset, hogy valami szükségesnek látott információt ne tudtam volna megszerezni... Alig vettem hírért, hogy merényletet készülnek elkövetni Atatürk ellen, azonnal a leggyorsabb úton értesítettem a helyzetről Ankarát és a többi illetékes hatóságot...”⁴⁸

A gümülcinei konzul, Firuz Bey értesíti Ankarát, hogy Görögországban négy örményből, egy görögből és egy cserkeszből banda alakult azzal a céllal, hogy merényletet kövessenek el Atatürk ellen, s a banda indulásra készülődik. Nem akar a levelezéssel időt veszíteni, ezért Ankarába készül, hogy ott adjon részletes tájékoztatást. 1926. július 10-én 133-as számmal az alábbi rejtjelezett táviratot küldi a Külügyminisztériumnak:

„Megbízható források hírei alapján bizonyossá vesszük, hogy Gazi Paşa és bizonyos más személyek ellen egy másik, az izmiri merénylettel összefüggésben nem álló merénylet végrehajtása céljából a görög kormány eszmei támogatásával egy szökevény törökökből, örményekből és görögökből álló csoport alakult, ráadásul egy csapat, amelyet négy örmény, egy görög és egy cserkesz »görög« alkot, rövidesen útnak indul, hogy tevékenysége központját áttegye Isztambulba vagy Izmirbe. Azért, hogy hosszas levelezéssel ne veszítsük az időt, kérem szíves engedélyüket, hogy a Törökországban és mindenek előtt itt szükségessé váló intézkedések kijelölése, illetve az ügy felderítése érdekében... Isztambulban lévő beteg feleségem meglátogatása ürügyével három-négy hétre hazatérhessek.”⁴⁹

Firuz Kesim egy hét múlva újabb sürgős táviratot küld Ankarába: ebben közli, hogy a merénylőcsoport hat főből áll, s közülük egy *Onnik Bedrosyan* nevű örmény Bulgárián keresztül Isztambulba fog menni. Ugyanakkor megismétli, hogy részletes beszámoló céljából szeretne Ankarába utazni. Így ír:

„A merényletre készülő hat személy közül az egyik:

Az Izmitből való középmagas termetű, barna bőrű, vágott bajszú, kövérkés, fekete hajú, fekete szemű és fekete szemöldökű, laza járású, vastag hangú, éles tekintetű, korábban Isztambulban, majd Filibében kereskedelemmel foglalkozó Onnik Bedrosyan, miután július 11-én a Dramában illetve Demirhisarban találkozott a cserkesz Ferhaddal, Bulgáriába ment, és bulgár útlevéllel, esetleg hajósként Isztambulba készül. A többiekről, utasításokról és isztambuli központjukról személyes találkozáskor szóban adok részletes információt, parancsukban és akaratukban bízva...”⁵⁰

Erre a táviratra Firuz Bey konzulnak három hét szabadságot adnak, hogy Ankarába utazhasson. A konzul Ankarába érkezik, és részletes információt ad az illetékeseknek a merénylőkről. Visszatérőben tanácskozik *Cevat Bey* athéni konzullal. A merénylőcsoportról egyre többet tudnak meg. Azokban a napokban, tehát 1926-ban Görögországban nem egy, hanem két banda is alakult azzal a céllal, hogy merényletet kövessenek el Atatürk ellen, ezek közül az egyik cserkesz, a másik örmény banda volt. A tervek szerint a *Hacı Sami* vezetése alatt álló cserkesz banda 1926-ban Sakýz szigetén keresztül készült Anatóliába. *Cevat Bey* athéni konzul 1926. augusztus 5-én a következőket írja:

„Miután elterjedt, hogy Gazi Paşa Çeşmebe utazik, abból a célból, hogy çeşmei tartózkodása idején merényletet hajtsanak végre ellene, a Százötvenesek közül a korábban Kréta szigetén tartózkodó Eşref, Hacı Sami és unokatestvérük, Mustafa, valamint régi ismerőseik, Mihál kapitány és Yorgaki, s még Apik, Sakýz szigete érintésével megpróbálták Çeşmebe eljutni. Ez a kísérlet, amelyet a görög kormány előzőleg megfelelőnek ítélt, később a fent említett kormány álláspontjának megváltozása után nem került megvalósításra.”⁵¹

A bandának 1926-ban nem sikerül bejutnia Törökországba, de az is lehetséges, hogy útjukat elhalasztották. A cserkesz *Hacı Sami* bandája Atatürk ellen merénylet végrehajtása céljából 1927. augusztus 17-én Sisam szigetről jöve Kuşadasinál lép török földre, 1929. augusztus 27-én azonban a Madran-fennsíkon beszorítják őket. Maga *Hacı Sami* és *Ahmet*, a testvére az összecsapásban életét veszti, a banda többi tagjai élve kerülnek kézre. Bíróság elé állítják és elítélik őket.⁵² A banda elfogásában Firuz Kesim

gümülcinei konzulnak is jelentős érdemei voltak. E szolgálatáért Firuz Kesimet a Külügyminisztérium elismerő oklevéllel tüntette ki.

Haci Sami bandájából egyes tagok halála, mások elfogattatása és bíróság elé állíttatása kapcsán gümülcinei konzulunk a következőket írja:

„...Haci Sami halála megzavarta a szökevényeket. Çopur Hakký a bigai elöljáróval, Ýzzettel cinkosainak társaságában... elhatározták, hogy a letartóztatottak kivégzése esetén a további kivégzések megelőzése céljából vagy a követ Cevad Beynek vagy a tiszteknek meg kell halniuk.”⁵³

E sorokban az a figyelemre méltó, hogy itt esik szó először egy török követ elleni merényletről. Először az athéni követet, Cevat (Ezine) Beyt választották céltáblául. Elhatározták, hogy megölik őt azért, hogy megelőzzék azoknak a megbüntetését, akik Atatürk ellen merényletet készültek elkövetni, vagy pusztán azért, hogy bosszút álljanak. Ezt az elhatározásukat akkor nem tudták megvalósítani, de évtizedek múlva, 1975-ben az örmények mégiscsak megvalósították: Bécsben, Párizsban és más nagyvárosokban egymás után több török nagykövetet megöltek...

Az 1926-os örmény merényletbandával kapcsolatosan az athéni követ, Cevat Bey 1926. augusztus 24-én még a következőket is tudatja:

„Az Ankarából Gümülcinébe visszatérő konzulnak, Firuz Beynek még a gümülcinei tartózkodása idején a merényletszervezettel és tagjaival kapcsolatosan jelentett információi alapján a követség megkezdte az ügy kivizsgálását, különös tekintettel azon személyek mozgásának nyomon követésére, akikről azt jelentették, hogy Törökországba nem tudtak belépni. Az e tárgyban eddig szerzett információkat az alábbiakban közöljük:

...Görögországban nyolc, különböző családnevű Onnik él, ezek közül heten tagjai az örmény bizottságnak, a nyolcadik egy korábban az Isztambulban megjelenő örmény újságok egyikénél tudósítóként dolgozó ártalmatlan, visszavonultan élő örmény. A bizottság tagjai közé tartozó Onnikok közül a gümülcinei konzul által említett Onnik Bedrosyanról utóbb az a hír érkezett, hogy Kavalában tartózkodik. Harminc-harmincöt év körüli, közép-magas, zömök, fekete szemű és hajú, vágott bajszú, mindig vadászruhában jár; törökül jól ír és olvas, a banda áldozatkész tagja. Az említett személy 1922-ben a görög tartalékos hadnagyként először Trákiában szolgált három hónapig, majd 1923-ban leszerelt és egy örmény menet élére került (...)

Artin Erikian: 28-30 év körüli. Adanai, magas termetű, nyírt bajszú, barna bőrű, fekete hajú. Amikor a görög hadsereg Anatóliában volt, az említett személy az örmény bandák vezetőjeként tevékenykedett, s 1922-ben Trákiában úgyszintén. 1923-ban hadnagyként beveszik a görög hadseregbe,

tavaly pedig álnéven, mint régi görögországit, kétszer is Isztambulba küldik kémkedni. Az említett személy e hónap elején kilépett a görög hadseregből, de a görög hadügyi vezetéssel a kapcsolata nem szakadt meg, máig sűrű érintkezésben vannak, s kapcsolatban áll a rendőrfőnökséggel és a görög csendőrparancsnoksággal is.

Az említettek közül bármelyiknek országunkba irányuló mozgását minden birtokunkban lévő eszközzel követni próbáljuk, ennek ellenére saját forrásaink azon a véleményen vannak, hogy ha ezek Törökországba akarnak menni, nem próbálkoznak útlevéllel és vízummal, hanem titokban próbálnak meg átmenni a határon, és ez sikerülhet is nekik.”⁵⁴

Cevat Bey, athéni követ 1926. szeptember 1-jén hírt ad arról, hogy az örmény merénylőbanda tagjai közül Artin Erikián Görögországból Bulgáriába készül, és arra szólít fel, hogy akadályozzák meg azt, hogy onnan átmenjen Törökországba. Így ír:

„Az 1926. augusztus 24-i keltezésű, 4757/709. számú hivatalos levél sürgősséggel mellékelve:

Ezúttal arról szereztünk értesülést, hogy a fent említett jelentésben szereplő Artin Erikián jövő héten hétfőn (szeptember 6-án) Nyugat-Trákiába, onnan pedig rövid tartózkodás után Bulgáriába készül. Bulgáriából Törökországba menetelének megakadályozása céljából az Önhöz tartozó hivatalos szervek, a témában illetékes személyek számára a sürgős parancsok kiadását kérem.”⁵⁵

Továbbra is figyelemmel kísérik ezt az örmény bandát... Mi térjünk át egy másikra.

Egy örmény merénylőbanda Skopjében (1926-1927)

A Török Köztársaság skopjei konzulátusa hírt ad arról, hogy Törökországból érkező, Skopjében és környékén letelepedő örmények a skopjei angol konzulátuson dolgozó örmény *Hacı Avadis* vezetésével egy merénylőbandát alapítottak. 1926. augusztus 5-én a következőket jelentik Ankarának:

„Szerzett és megvizsgált értesüléseink szerint a hazánk különböző helyeiről Skopjéba és környékére érkező, de visszatérni nem tudó örmények az invázió idején Skopjéba száműzött Hacı Avadis nevezetű örmény vezetése alatt egy társaságba szerveződve működnek, s az is tudomásunkra jutott, hogy az említettek a Thesszalonikiben lévő örményekkel együtt ugyanazon célért dolgoznak, és e cél érdekében Skopjében közel húszezer lirát gyűjtöttek össze, ugyanakkor Thesszalonikiben is jelentős összeg gyűlt össze.

Az említett társaságot alkotó Agop, Karabet és Ýstefan nevű három testvér eredetileg Kayseribe való, és itt kereskedelemmel látszanak foglalkozni. Megállapítást nyert, hogy az említettek kiválasztottak egy-két személyt Skopjében és ötöt-hatot Thesszalonikiben, és ezeket mint jugoszláv állampolgárokat Franciaországba küldik azzal, hogy ott francia útlevelet szerevezve Isztambulba menjenek, majd ott az ő utasításaik szerint dolgozzanak azon, hogy Törökországban merényletet kövessenek el.”⁵⁶

E jelentés után megkezdődik a levelezés. Írnak a párizsi és az athéni követségre is. Figyelmeztetik a Franciaországban és a Görögországban lévő konzulátusokat. A skopjei konzulátustól további információkat és a merényletről fényképeket kérnek. Az athéni követség a következő kiegészítő információkat adja a szóban forgó örményekkel kapcsolatban:

„A tárgyval kapcsolatos hivatalos iratokban említett Hacý Avadisra vonatkozólag a követség saját forrásai útján szerzett információk az alábbiak:

Az említett személy törökországi tartózkodása idején Ankarában és Keskinben... vágóállat-kereskedelemmel foglalkozott... Húst adott el az angoloknak. 1920-ban átjött Bursába, és ott a görögöknek adott el húst. A görögökkel együtt szökött át Macedóniába, és Dramában telepedett le. Szőke hajú, hosszú szőke bajszú, kékesszürke szemű, jó húsban van, ötvenkét éves. Három fiúgyermek van: Agop, Karabet és Ýstefan néven említik őket. Komitácsik. Körülbelül egy évvel ezelőtt eltávoztak a görögországi Dramából és a szerbiai Skopjéba mentek...”

A midilli konzulátus 1926. november 15-i jelentésében a következőket jelenti:

„Értesüléseink szerint Hacý Avadis a görögök betörése idején Adapazarý és Düzce között (?) Sefariye faluban... a láz görögökből alakult banditák vezetője volt, és a görögök soraiban más csapatokkal együtt Haci Avadis bandája is a görögök által Anatóliából tengeri úton Tekirdaðba (Rodostóba), majd onnan szárazföldi úton Thesszaloniki és Kozan vidékére került, végül azután Hacý Avadis valamiképpen Skopjéba ment, s ott lassanként újra maga köré gyűjtötte embereit, s ezek mind azóta is Skopjében tartózkodnak.”⁵⁷

A thesszaloniki konzulátus 1927. március 10-én a következőket jelenti:

„Különös figyelmet szenteltem a Skopjében az országunkban merénylet végrehajtása céljával, Haci Avadis vezetése alatt alakult társaság tagjai közé tartozó három örmény testvér, Agop, Karabet és Ýstefan megfigyelésének. Információim szerint a nevezettek közül Hacý Avadis, Ýstefan és Karabet 1927. február 26-án Skopjéból Thesszalonikibe ment, s mindmáig a Bizantion szállodában laknak. (...)

Ez említettek által látogatott helyek a Thesszalonikiben található Kocak/Kotchak nevű örmény klub, ahol Çubukçuyan vezetője tartózkodik, valamint néhány bolt. Közülük Istefannal a Venizelosz úton lévő közismert Niki kávéházban három alkalommal is egyszerre tartózkodtam, s miután akkoriban kaptam értesülést róla, kinézetét és magatartását alaposan meg tudtam figyelni:

Az említett személy kb. huszonhét évesnek látszik. Fekete szemöldökű, barna bőrű, erős testalkatú. Az asztalánál ülőket – az örmény klub titkárát és egy másik személyt – általában nyugodtan hallgatta, ő maga ritkán beszélt. Végezetül azt a véleményt alakítottam ki róla, hogy aligha lehet nála alkalmasabb személyiség ilyen véres cselekmények hidegvérrel, gondolkodás nélkül való végrehajtására.

Azt mondták, hogy aznap tizenkilencezer dragma volt nála. Nagyon jól beszél szerbül. Karabet huszonegy éves. Őt én magam nem láttam, de vastag tárcája azt bizonyítja, hogy nála is sok pénz van. Karabet egy általam ismert fényképésznél – nagy valószínűséggel útlevélhez – hat darab kisméretű fényképet csináltatott. (...)

Ezek a fent említett személyek Kayseribe valók. Továbbra is azon leszek, hogy ne veszítsem őket szem elől, és a további részletes információkat juttathassak el Önhöz.”⁵⁸

A thesszaloniki konzulátus 1927. április 15-én a következőket jelenti:

„Hírszerzésünk szerint a három, merényletre készülő örmény testvér közül – akiknek az ismertető jegyeiről már korábban információt adtam – Ýstefan kb. 7-8 nappal ezelőtt Gümülcinébe ment, hogy néhány barátjával találkozzon, de hamarosan vissza fog jönni, majd Kuşadasin vagy Çeşmen keresztül Anatóliába készül. Útja során a beszerzést és a csoportok kialakítását befejezte. Elég sok pénz volt nála. Tisztelettel közlöm Önnel, hogy mindezekről tájékoztattam gümülcinei konzulátusunkat is.”⁵⁹

A thesszaloniki konzulátus az örmény merénylők közül Karabet fényképét is megszerzi és továbbítja. A Külügyminisztérium a fényképet eljuttatja a Belügyminisztériumhoz:

„A három bajkeverő örmény testvér közül Karabetnek a thesszaloniki konzulátus által megszerzett fényképét és a gümülcinei konzulátusunkról érkezett levelek másolatát mellékelten tisztelettel küldöm.”⁶⁰

Megteszik a szükséges intézkedéseket. Hogy „fel legyenek készülve” az örmény merénylők érkezésére, akiknek a Törökországba való belépésére az értesülések szerint Kuşadasi vagy Çeşme felől lehetett számítani, az illetékeseknek utasításokat adnak. Arra gondolva, hogy a merénylő Karabet különböző neveken folyamodhat vízumért, fényképét sokszorosítják, és

megküldik a konzulátusoknak, azzal, hogy: „*A Görögországban alakult bomlasztó társaság tagjai közül az értesüléseink szerint merénylet céljával Anatóliába készülõ három örmény testvér (Agop, Karabet és Ýstefan) egyikének, Karabetnek a napokban megszerzett fényképét mellékeljük. Mind az említett személlyel, mind testvéreivel kapcsolatban bármilyen új információ azonnal írásban közlendõ.*” Írnak a thesszalóniki és a gümülcinei konzulátusoknak is, és kérik, hogy szerezzenek fényképeket Agopról és Ýstefanról is...

Merénylõbanda a Marica mellett (1927)

A Szófiai követ, *Hüsrev Gerede* hírt ad arról, hogy a Marica folyó nyugati partján egy merénylõbanda készülõdik arra, hogy Törökországban szabotázsakciókat és merényleteket hajtson végre. 1927. szeptember 30-án az alábbi sürgõs, rejtjelezett táviratot küldi Ankarába:

„*Értesülést szereztem arról, hogy a határunkhoz közel, a Marica nyugati partján, a görögországi Sofulu városkában a tekirdadi (rodostói) Ohannes Karabetyan nevû örmény valamint két dimetokai görög: Vasilio Demostenis és Tanas Pavostinis merénylet végrehajtása céljából Uzunköprübe indul. Azt közölték velem, hogy vagy a Marica folyón átkelve (?) Beldeköyön keresztül, vagy pedig (?) Peydaklý állomásnál lépve át a határt, Sultanköyön keresztül akarnak haladni.*”⁶¹

Hüsrev Gerede ezzel a szabotázs- és merénylõbandával kapcsolatosan a következõ kiegészítõ információkat adja:

„*A Törökországban gyilkosságok, más agresszív cselekmények és hídrombolások végrehajtására készülõ banda felépítésére vonatkozólag a következõ információkat szereztek:*

A bandát a jelenleg civil, korábban görög tiszt: Yani Yanopoulou hozta létre. A valamikor Ortaköyben lakó Nicadime nevû görög pap értesülést szerzett ennek a bandának a létezésérõl, és oltalma alá vette õket.

Az alábbi örmények is tagjai a bandának:

Dedeadaçban a pap Yanik,

Dedeadaçban Mardiros, Agop Yamagasion,

Gümülcinében az ügyvéd Artin Kevorkian...

A banda aktív tagjai az alább következõk:

Athanas Yani Paloucas, huszonhárom éves, dimetokai, Pera negyed,

Vasil Anghelaki, huszonöt éves, dimetokai, Pera negyed,

Yanco Nemeoolou, huszonöt éves, dimetokai, Pera negyed,

Vassili Mitooulou, huszonkét éves, uzunköprüi, Dimetokában lakik,
Panaiot Mitooulou, huszonhat éves, dimetokai, Pera negyed,
Petre Alexi, eredetileg ortaköyi, Dimetokában lakik,
Ovannes Garabetoff, malagrai, harminchárom éves, jelenleg Sofuluban,
Vassil Demostenis, dramai.

*Értesüléseim szerint a banda három-négy fős csoportokban küldi tagjait
Törökországba merényletek végrehajtása céljával... ”62*

Ugyanakkor gümülcinei konzulunk, Firuz Kesim is arról számolt be,
hogy előkészületek folynak abból a célból, hogy Atatürköket Trákiában meg-
öljék. Az 1927. augusztus 7-én rendkívüli sürgősséggel Ankarába küldött
155. számú rejtjeles levelében így ír:

*„Gazi Pasa készülõ trákiai utazása alkalmával mind a szökevények kö-
zött, mind az örmények lakta helyeken egy sor egymásnak ellentmondó hír,
szóbeszéd hallható... ”63*

Tíz nap múlva a következőket táviratozza Ankarába:

*„Egy megbízható török adott hírt arról, hogy egy iskeçei Hayýk nevű
örmény dohánymunkást megbíztak azzal, hogy Gazi Paşát trákiai utazása
alkalmával megölje, s ezért nemsokára útnak is indul. A szóbanforgó sze-
mély személyazonosságának megállapításával, mozgásának megfigyelésé-
vel bizonyítani kell, mennyiben felel meg a valóságnak az a szökevények
által terjesztett szóbeszéd, hogy a határon átkelve (?) Beytiya volt elől-
járójának, Izzetnek a boltjában Gazi Paşa ellen merényletre készül. ”64*

Gümülcinei konzulunk szoros megfigyelés alá vettette az Atatürk elleni
merénylettel megbízott örmény Hayýkot. 1927. augusztus 30-i rejtjelezett
táviratában közölte, hogy *„Az Ýskeçében tartózkodó Hayýk állandó megfi-
gyelés alatt van, további információk mennek. ”65*

Öt nappal utóbb küldi a további információkat is: *„Hayýk huszonhat
éves, egy madanyai faluból, a Kebabçýyan családból való, foglalkozása
borbély. ”66*

Firuz Kesim gümülcinei konzul évek múlva ezeket mondja:

*„...Hírszerzőim egy nap jelentették nekem, hogy Atatürk Trákiába való
jövetelekor, edirnei látogatása során egy nyugat-trákiai banda titokban
átlépve a határon, átkelve a Maricán merényletet akar végrehajtani... Érte-
sítettem a helyzetről Ankarát és az illetékes hatóságokat. Erre föl az akkor
már Trákiába készülődő és ezért Isztambulban tartózkodó Atatürk edirnei
látogatását néhány nappal elhalasztotta. Eközben a merénylőbanda tagjai
– természetesen erről nem tudván – sötét tervük megvalósítása céljából
titokban átkeltek a Maricán, az őket éberesen leső embereink azonban tűz alá
vették őket, és a bandát teljesen fölszámolták. ”67*

Igen, *Kemal Atatürk* köztársasági megöletetésére csak az 1924–1927-es években hat merényletet készítettek elő. Ezek között az izmiri merénylet nem is szerepel. Négy év alatt hat merényletet: minden évben egyet, az 1926-os esztendőben pedig hármat készítettek elő, és ahogyan a Török Köztársaság első öt évében, a következő években is folytatódtak az Atatürk elleni merényletkísérletek. Az 1927 utáni merényletkísérletekkel itt most nem tudunk foglalkozni, talán a jövőben majd egy másik könyvben kitérünk rájuk is.

Mint ahogy az 1924–1927 közötti előkészületekben, az ezt követő időszak merényletkísérleteiben is szinte kivétel nélkül minden alkalommal részt vettek örmények is. Az örmény komitácók szinte minden Atatürk elleni merényletkísérletben ott voltak vezetőként vagy résztvevőként. Vagy egymagukban, vagy másokkal együtt merényleteket terveztek, szinte a merényletek gondolatával keltek és feküdtek. Az örmény merényletek elgondolkodtató folyamatosságot mutatnak.

A dokumentumok azt mutatják, hogy Atatürk idejében jól működött a török hírszerzés. „A víz alszik, de az ellenség nem” – mondja a közmondás, ezért a török hírszerzők mindig éberren figyeltek, és így idejében értesültek a tervezett merényletekről, s sikerült a merénylőket mind ártalmatlanná tenniük. Ezért az örmény merénylők szerencsére nem tudtak Atatürk közelébe férkőzni, aljas céljukat nem tudták megvalósítani. Voltak, akiket a Marica partján semmisítettek meg, voltak, akik nem is jutottak a török határ közelébe, és voltak, akiknek sikerült török földre lépni, de ők sem férkőzhettek Atatürk közelébe.

Ennek ellenére az örmény komitácók soha nem mondtak le az ellenségeskedésről és a törökök elleni merényletek gondolatáról.

Hűsz évvel később: egy merénylet terve San Franciscó-ban (1945)

A Török Köztársaság első éveiből ugorjunk át egy negyed századdal későbbre. 1945-ben vagyunk. Az Egyesült Államokban, San Franciscó-ban összeül az ENSZ-konferencia: megalakul az Egyesült Nemzetek Szervezete. Törökország a világszervezet egyik alapító tagja. A San Franciscó-i Konferencián résztvevő küldöttségét *Hasan Saka* külügyminiszter vezeti. A küldöttségben részt vesz washingtoni nagykövetünk, *Hüseyin Ragip Baydur* és *Feridun Cemal Erkin*, külügyminisztériumi főtítkárhelyettes is. Az örmények e küldöttség ellen is merényletet terveznek. Hogyan? Lászuk!

A San Franciscó-i Konferencián ötven ország ezer küldöttje van jelen. Az Egyesült Nemzetek alapokmányát megvitató és elfogadó konferencia az amerikai–szovjet összecsapások színtere. Két hónapig tart, s ez alatt a hosszú idő alatt a török küldöttség tagjai arra is alkalmat találnak, hogy egy kissé megismerjék a várost. *Ahmet Emin Yalman* újságíró, aki szinte mindig a küldöttség mellett van, egy nap elmondja, hogy felfedezett egy *Omar Hajjám* nevezetű örmény éttermet, ahol török ételeket lehet kapni. Bár az ételek nem a konyhaművészet csúcspontjai, nem rosszak, és elég jó a kiszolgálás. Azok a törökök, akik korábban voltak már ott, mind meg voltak elégedve.

Ezek után a küldöttség tagjai, akiknek már kezdtek hiányozni a hazai ízek, el-eljártak az örmény étterembe. Eszükbe se jutott aggódni, nem gondoltak arra, hogy a víz alszik, de az ellenség soha. Az örmény komitácik által Anatóliában és Isztambulban kiontott vér, a török államférfiak ellen szervezett merényletek a múltba merültek. Meg se fordul a fejükben, hogy óvakodjanak az örményektől. A küldöttség tagjai még abban sem látnak semmi kockázatot, hogy Hasan Saka külügyminisztert is magukkal vigyék az örmény étterembe. Az étterem örmény tulajdonosa, *Mardikyan* mesterialkot rejti igazi arcát, ellenséges érzéseit nem mutatja. Török vendégeivel szemben udvarias, Hasan Saka iránt megkülönböztetett tiszteletet mutat. Ezután a mieink még gyakrabban látogatják az éttermet.

San Francisco önkormányzata az opera épületében, ahol a konferencia zajlik, az alagsorban található kávézó működtetési jogát ugyanennek a *Mardikyan*nak adja át. *Mardikyan* vezeti tehát a városban lévő *Omar Hajjám* éttermet és a konferenciaépület kávézóját is. Küldöttségünk tagjai az étteremből a kávézóba ülnek be.

A San Franciscó-i Konferencia véget ér, a Hasan Saka vezette küldöttség hazatér Törökországba. Nem sokkal később ennek a San Francisco-beli étteremnek a tulajdonosa, *Mardikyan* egy folyóiratnak nyilatkozva felfedi komitációs-arcát: tüzet okád a török népre, majd így fejezi be:

„Hányszor eszembe jutott, hogy az örmények ellenségeinek ételébe mérget tegyek, s mindet a pokolra küldjem! De arra gondoltam, hogy itt az amerikai kormány vendégei, s ezért erről lemondtam.”⁶⁸

A mieinket Allah megóvta! Hasan Saka külügyminiszter, Feridun Cemal Erkin, aki később lett külügyminiszter és Hüseyin Ragip Baydur, a köztársaság első nemzedékének jelentős diplomatája megmenekültek egy örmény merénylettől.

A „perverz hazaszeretet” tana és az örmény merényletek folytatódása

Az örmény bizottságok tanítása valami „perverz nacionalizmus”, „perverz hazaszeretet” megnyilvánulása. Ezt a józan gondolkodású örmények már sok évvel ezelőtt észrevették és hangoztatták. Már 1934-ben *K. S. Papazian* örmény író könyvet adott ki „*Perverz hazaszeretet*” (Patriotism Perverted) címmel.⁶⁹ A Balkántól a Közel-Keletig és Észak-Afrikáig mintegy harminc nép élt az Oszmán Birodalom területén. A nemzeti gondolat elterjedésének időszakában ezek mind nemzetiek, „nacionalisták” lettek. Voltak közöttük olyanok, amelyek időnként szélsőségesekké váltak, és vért is ontottak. De egyetlen etnikai csoport sem vált olyan „perverz nacionalistává”, olyan „elferdült nacionalistává”, mint az örmény komitácsik. Ez a „perverz hazaszeretet”, „perverz nacionalizmus”-felfogás nem korlátozódik egy adott korszakra, hanem apáról fiúra, fiúról unokára szállva tovább él nemzedékeken át. Mintha örökletes volna. Egyszer én is tanúja voltam annak, hogy ért el a múltból a mába. Az 1960-as években párizsi nagykövetségünkön dolgoztam, mint másodtitkár, majd mint első titkár. Azokban az években az örmény bizottságok kampányt indítottak „a mézárulás 50. évfordulója” néven. Azt hiszem, a tasnakok jártak élen ebben. Mintha 1915-ben Törökországban az örmények ellen széles körű gyilkosság, úgynevezett népirtás folyt volna, ennek 50. évfordulójára akartak emlékezni. A bizottságok már előre dörzsölve a markukat, kezdtek mindent alaposan összekavarni. Én Párizsban döbbenetesen és kíváncsian próbáltam figyelemmel kíséreni ezt a hajcihót.

Egy nap a Champs Elysées-n azt láttam, hogy meghívószerű kis cédu-lákat osztogatnak. Ezen az szerepelt, hogy az 50. évfordulós események keretei között az örmények a közeli Pleyel teremben ülést tartanak. Vissza-fordultam és én is odamentem. A terem már majdnem megtelt. Leghátul leültem egy székre. A szónokok egyenként mentek föl a színpadra. Néhányan örményül, a legtöbbben azonban franciául beszéltek. Az előttem és jobbról, balról mellettem ülő örmények gyakran belekiabáltak a beszédekbe: „Úgy van!”, „Jól mondja!” A tapsok épp olyanok voltak, mintha az Isztambuli Kumkapý negyedben lettünk volna. És a beszédek! Az örmény komitácsikból gyűlölet áradt. Szemrebbenés nélkül ferdítették el az eseményeket, a történelmet, a háborút is, a békét is. Ezek a vad komitácsik szinte fröcsköltek, mintha meg lettek volna veszve. Képesek lettek volna minden eléjük kerülő törököt megölni. A szónokok magukat is és a hallgatóságot is egyre jobban belelovalták a gyűlöletbe. A beszédek egyre hevesebbekké váltak. Nem bírtam tovább: csöndesen elhagytam a termet.

Miközben elmerülten ballagtam, a kedves *Etvart Kalafayanra* gondoltam,

aki több mint húsz éve dolgozott a nagykövetségünkön, meg *Sofira*, a jóbarátra, akinek a Saint Michelen lévő kis éttermében a mi ételeinket szoktam enni, és a többi örmény barátra és ismerősre. Ezek is örmények, meg amazok is, és egészen mások! A komitácsinak nevezett maroknyi, de ádáz kisebbség tartja ébren az ellenségeskedést az örmények között, ők táplálják a terrort. Ez a maroknyi kisebbség terjeszti az elferdült nacionalizmus tanítását, ebből politikát teremtenek, és hasznot is húznak. Az állítólagos népirtás 50. évfordulójával kapcsolatos kampány kapcsán is egy sor kiadvány jelent meg. Ezekben az években jelent meg az „*Elfelejtett népirtás*”⁷⁰, „*A huszadik század első népirtása*”⁷¹ és még sok más könyv. Libanonban, Amerikában, Örményországban és néhány más országban emlékműveket állítottak, obeliszket emeltek az „örmény genocídium” emlékére.

1915-ben az oroszok az angolokkal és a franciákkal három oldalról gyakoroltak nyomást az Oszmán Birodalomra. Azokban a nehéz háborús időkben az örményeknek Szíriába történő áttelepítését nem népességmozgásként, hanem népirtásként mutatták be, ez pedig hazugság, az igazság elferdítése. Mindenki tudja, hogy amikor a háborúk folyamányaként birodalmak omlanak össze, amikor dübörögve omlik össze az épület, mintha valami történelmi determinizmus volna, sajnálatos módon elkerülhetetlenné válik nagyobb népcsoportoknak a szülőföldjükéről való kimozdítása. Az örmény nacionalisták mindenekeelőtt ezt a közismert igazságot veszítik szem elől. Ha az örmény történészek összehasonlítanák a maguk történelmét másokéval, látnák, hogy másoknak is jócskán kijutott a hasonló tragédiákból. Hány millió hindunak, hány millió muzulmánknak kellett a hazáját elhagynia, amikor a brit birodalom kivonult az indiai félszigetről? Vagy az Oszmán Birodalom esete: vajon hány millió töröknek kellett szülőföldjét elhagynia a Balkánon, a Kaukázusban és a Közel-Keleten? S vajon mennyit öltek meg közülük?

Az örmények mindig is vándorló, helyüket könnyen változtató nép voltak. Az Oszmán Birodalmon belül is és a Birodalmon kívül is folyton változtatták a helyüket. Az 1915-ös áttelepítés csak befejezte a vándorlások folyamatát. A tűzszünet idején a Kelet-Anatóliában örményeket kereső King–Crane bizottságnak egy fehérszakállú török paraszt ezt mondta: „Itt azelőtt se nagyon voltak örmények. Bizonyítékot akarnak? Tessék, itt van az örmény temető, nézzék, négy-öt sírköből áll az egész. Az pedig a muzulmán temető. Ameddig a szem ellát, sok ezer sírkövel...” Igen, ilyen volt Kelet-Anatólia.

Az 1922–1923-as lausanne-i békekonferencia szétoszlatta az örménység anatóliai reményeit. Ekkor az örmény *Kaçuznuni* könyvet írt

A Tasnaksutyunnak most már nincs mit tennie címmel. De ugyanazok a Tasnaksutyun komitácik több mint negyven évvel a lausanne-i békeszerződés után, „a tömeggyilkosság 50. évfordulója” címmel megpróbálják feléleszteni az örménység régi reményeit, s ezzel az „elfajzott nacionalizmusra” adnak példát.

Ugyancsak ennek az 50. évfordulós kampánynak a során állítottak emlékművet Talat Paşa gyilkosa, Sogomon Teilirian emlékére az Egyesült Államok-beli Fresno városában. Ezzel újabb üzenetet küldtek a jövőbeli örmény merénylőknek, azt, hogy ugyanilyen emlékműveket állítanak majd azoknak a „hősöknek” az emlékére, akik török diplomatákat lönek le. „A népirtás 50. évfordulója” nevű kampány során – amelynek 1965-ben voltunk tanúi – az örmény terror új hullámát indították el, a török diplomatákra tüzet nyitó örmény terroristák ebben az ellenséges légkörben születtek és nevelkedtek. A komitácik továbbéltették az örmény terror hagyományait. Számukra nem volt nehéz dolog, hogy Bejrút örmény negyedében orgyilkosokat találjanak. A Közel-Keleten amúgy is a terror légköre uralkodott, s ebben a légkörben újraelevenedett az örmény terror is.

Végül egy újsághír

az 1999. október 28-ai *Milliyet* című újságból:

„Véres támadás a parlament ellen

Örményországban egy csoport megszállta a parlament épületét. Sarkisyan miniszterelnök és Demirciyan parlamenti elnök meghalt. 200 személyt túsul ejtettek.

Örményországban egy fegyveres csoport, amelyben részt vett az ASALA nevű terrorista csoport két tagja is, megszállta a parlament épületét. Nyolc államférfit lőttek le, köztük a miniszterelnököt, Vasgen Sarkisyant, valamint a parlament elnökét, Karen Demirciyant. Harminc személy megsebesült, kétszázat túsul ejtettek.

Jereváni forrásokból érkezett hírek szerint tegnap az esti órákban, a parlamentbe újságíróként behatoló személyek elkiáltották magukat: „Ez egy államcsíny! Eleget szívtátok a nép véréből! Megszabadítjuk a népet tőletek!” Ezek után az akció résztvevői fölemelték fegyverüket. Első célpontjuk a legelső sorban ülő Sarkisyan volt. Bejelentették, hogy Sarkisyan súlyosan megsebesült, a parlament elnöke, Demirciyan pedig meghalt. A halottak között ott volt Demirciyan két helyettese, egy miniszter és egy parlamenti képviselő. Demirciyan a Szovjetunió idejében Örményország vezetője volt...

Kiderült, hogy a terroristák közül Nairi Uranyan és Aza Uranyan az ASALA régi tagjai voltak, és a közelmúltig Franciaországban laktak...”

Íme a hálátlanság példái:

1896: az Oszmán Bank elleni támadás.

1981: a Török Köztársaság főkonzulátusa elleni támadás

1983: a Török Köztársaság lisszaboni nagykövetség elleni támadás

1999: az örmény parlament elleni támadás

Íme röviden az örmény terror folyamatossága.

Nem lepődhetünk meg azon, hogy az az örmény terrorista, aki merényletet szervezett saját pátriárkája, Aťykyan ellen, az most a saját miniszterelnökét, Sarkiyant is lelőtte.

Itt lezárjuk az örmény terror évszázadának áttekintését, és áttérünk a terror áldozatává vált török diplomaták szomorú történetére.

Jegyzetek

- ⁴⁰ Kandemir, *Atatürk'e İzmir Suikastından Ayırık II Suikast (Tizenegy merénylet Atatürk ellen az izmiri merényleten kívül)*, Ekincigil Yayınları, Isztambul, 1955, pp. 110–113.
- ⁴¹ *DBA-Müt. 18/71*: A Török Köztársaság Belügyminisztériumának feljegyzése a Külügyminisztérium számára 340 (1924) december 17/8, No 21 716/6340, titkos.
- ⁴² uo.: Sifírozott távirat Török Köztársaság Külügyminisztériumától a párizsi képviselőnek, 1925. I. 4., No 25 336/6.
- ⁴³ uo.: Sifírozott távirat a berni követségtől a Külügyminisztériumnak, 1925. VII. 9., No 270.
- ⁴⁴ uo.: Sifírozott távirat a Török Köztársaság aleppói konzulátusától a Külügyminisztériumnak, 1925. IX. 1, No 2/56.
- ⁴⁵ uo.: Titkos, személyre szóló irat a Török Köztársaság Belügyminisztériumától a Külügyminisztériumnak, 1925. X. 21., No 5160.
- ⁴⁶ Kandemir, *Atatürk'e II Suikast*, Isztambul, 1955, pp. 110–113.
- ⁴⁷ *DBA-Müt. 18/30*: Sifírozott távirat a Török Köztársaság kairói követségéről a Külügyminisztériumnak, 1926. VII. 29, No 168. „Szigorúan titkos. Sajátkezű felbontásra. Érkezéséről írásbeli értesítést kérünk.”
- ⁴⁸ Firuz Kesim, „*Yunanistan'dan Anadolu'ya geçerek Atatürk'ü öldürmek istemişlerdir*” (*Görögországból Anatóliába menve akarták megölni Atatürköt*), *Yakın Tarihimiz*, (Isztambul), 2. kötet, p. 11.
- ⁴⁹ *DBA-Müt. 30/70*: Sifírozott távirat a Török Köztársaság gümülcinei konzulátusától a Külügyminisztériumnak, 1926. VII. 10, No 133.
- ⁵⁰ uo.: Sifírozott távirat a Török Köztársaság gümülcinei konzulátusától a Külügyminisztériumnak, 1926. VII. 17., No 141.
- ⁵¹ uo.: Szigorúan titkos irat a Török Köztársaság athéni követségétől a Külügyminisztériumnak, 1926. VIII. 5., No 4683/655.
- ⁵² Az Atatürk elleni merénylet céljával Görögországból Anatóliába érkező Haci Sami banda kézrekerítésével, bírósági tárgyalásával és büntetésével kapcsolatosan a részleteket l. Kandemir, *Atatürk'e II Suikast*, pp. 41–100.
A Hacı Sami bandával kapcsolatosan szerzett megbízható információiért Firuz Kesim gümülcinei konzult a kormány elismerő okirattal tüntette ki. Az okirat szövegét l. *Yakın Tarihimiz*, 2. kötet p. 12.
- ⁵³ *DBA-Müt. 30/70*: Sifírozott távirat a Török Köztársaság gümülcinei konzulátusától a Külügyminisztériumnak, 1927. IX. 5. No 1982.
- ⁵⁴ uo.: Titkos irat a Török Köztársaság athéni követségétől a Külügyminisztériumnak, 1926. VIII. 24., No. 4757/709.
- ⁵⁵ uo.: Sifírozott távirat a Török Köztársaság athéni követségétől a Külügyminisztériumnak, rendkívül sürgős, 1926. IX. 1., No. 4799/737.
- ⁵⁶ uo.: Titkos irat a Török Köztársaság skopjei konzulátusától a Külügyminisztériumnak, 1926. VIII. 5., No 1769/120.
- ⁵⁷ uo.: Titkos irat a Török Köztársaság midilli konzulátusától a Külügyminisztériumnak, 1926. XI. 15., No 1084/65.
- ⁵⁸ uo.: Titkos irat a Török Köztársaság thesszalóniki konzulátusától a Külügyminisztériumnak, 1927. III. 10., No 3170/25.
- ⁵⁹ uo.: Titkos irat a Török Köztársaság thesszalóniki konzulátusától a Külügyminisztériumnak, 1927. IV. 15., No 2259/48.

- ⁶⁰ Titkos irat a Török Köztársaság Külügyminisztériumától a Belügyminisztériumnak, 1927.V. 11., No 9746/1715.
- ⁶¹ uo.: Sürgős sifírozott távirat a Török Köztársaság szófiai követségétől a Külügyminisztériumnak, 1927. IX. 30., No 724.
- ⁶² uo.: Ugyanaz a dosszié.
- ⁶³ uo.: Rendkívül sürgős, sifírozott titkos irat a Török Köztársaság gümülcinei konzulátusától a Külügyminisztériumnak, 1927. VIII. 7., No 155.
- ⁶⁴ uo.: Sifírozott irat a Török Köztársaság gümülcinei konzulátusától a Külügyminisztériumnak, 1927. VIII. 18., No 176.
- ⁶⁵ uo.: Sifírozott távirat a Török Köztársaság gümülcinei konzulátusától a Külügyminisztériumnak, 1927. VIII. 30, No 177.
- ⁶⁶ uo.: Sifírozott távirat a Török Köztársaság gümülcinei konzulátusától a Külügyminisztériumnak, 1927. IX. 5., No 182.
- ⁶⁷ *Yakın Tarihimiz*, 2. kötet, p. 12.
- ⁶⁸ Feridun Cemal Erkin, *Düğüllerinde 34 Yıl (Harmincnégy év a külügyekben)* Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1980, 1. kötet, p. 152., 153; Bilâl N. Şimşir: *Bizim Diplomatlar (A mi diplomatáink)*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996, p. 541., 542.
- ⁶⁹ K. S. Papazian: *Patriotism Perverted*, Boston, 1934.
- ⁷⁰ Dickran Boyajian, *Armenia, the case for a Forgotten Genocide*, New Jersey, 1972.
- ⁷¹ James Nazer, *The First Genocide of the 20th Century*, New York, 1968.

Támadások a török diplomaták ellen

A támadások a török diplomaták ellen külföldön 1973-ban kezdődtek. Január 23-án az amerikai Los Angelesben állomásozó *Mehmet Baydar* főkonzulnak és *Bahadin Demir* konzulnak csapdát állítottak, és aljas módon lelőtték őket. A gyilkos egy *Mýgyrdýç Yanýkyan* nevű, orosz származású régi görög komitácsi volt. Letartóztatták, bíróság elé állították és életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. Ez a két fiatal török diplomata halálával végződő merénylet Törökországban mély megdöbbenést keltett. Ugyanakkor a török közvélemény nem tudott magyarázatot adni a két diplomata értelmetlen halálára. Ez a véres merénylet egy, a hetvenes éveiben járó eszement öregember örültségének tünt.

Yanýkyan kettős gyilkossága a diplomatáink elleni örmény merényletek kezdetét jelentette.

Két év telt el. 1975-ben jártunk. A Csendes-óceán amerikai partjain történtek, a két diplomatánk elleni merénylet lassan elfelejtődött, amikor Európában két nagykövetünket ölték meg. Törökországot egymás után két új merénylet rázta meg. 1975. október 22-én bécsi nagykövetünket fegyveres terrortámadás érte: *Dâniş Tunalygilt* hivatali szobájában, íróasztala mellett lőtték le. Két nappal később, amikor október 24-én párizsi nagykövetünk, *Ýsmail Erez* sofőrjével, *Talip Yenerrel* egy fogadásról tért haza, a nagykövetség közelében egy hídfeljárónál rejtőző terroristák tüzet nyitottak a követségi kocsira. Törökország negyvennyolc óra alatt három polgárát; két kiváló, tapasztalt nagykövetét veszítette el. Abban az évben a köztársaság ünnepe előtti napokban emiatt gyászba borult Törökország.

Mind a két merényletért az ASALA nevű örmény terrorszervezet vállalta magára a felelősséget. Ez a név a „titkos örmény hadsereg Örményország felszabadításáért” szavak francia illetve angol rövidítéséből állt össze, és a szervezet ekkor hallatott magáról először. Addig a napig nem lehetett tudni egy „titkos örmény hadsereg” vagy egy „örmény terrorszervezet” létezéséről. Állítólag a bécsi nagykövet, *Tinalýgil* lelövésének napján jött létre. Ennek az addig ismeretlen szervezetnek az első nyilatkozatait kétkedve fogadták. Nem volt könnyű elfogadni azt a lehetőséget, hogy örmények követték el ezeket a gyilkosságokat. Az EOKA nevű görög szervezetre

gyanakodtak, de az örményekre gondolni nem volt kézenfekvő. Milyen okuk lehetett volna az örményeknek ilyen gyilkosságok elkövetésére? Sem az osztrák, sem a francia rendőrség nem tartotta valószínűnek, hogy örmények követték el ezeket a gyilkosságokat; rossz nyomon jártak, az elkövetőket másutt keresték. Nem is találták meg a gyilkosokat.

A párizsi és bécsi merényleteket újabb támadások követték. 1976–1979 között Bejrútban, Rómában, Madridban, Genfben, Hágában és Párizsban működő diplomatáink ellen követték el újabb és újabb merényleteket. *Taha Carym*, Törökország vatikáni nagykövete; *Zeki Kuneralp*, madridi nagykövet és felesége, *Neclâ Kunerlap*; *Özdemir Benler*, hágai nagykövet felnőtt fia, *Ahmet Benler* és még mások 1970-ben váltak merénylet áldozataivá. Az örmény terroristák már a diplomaták feleségeit és gyermekeiket is a támadások célpontjaivá tették.

Az 1980-as években a véres örmény támadások még nagyobb méreteket öltöttek. A világ tizenhét pontján huszonnyolc támadást követtek el a török diplomaták ellen. Róma, Marseille, Athén, Lyon, Párizs, Sydney, Koppenhága, Genf, Los Angeles, Ottawa, Boston, Lisszabon, Burgasz, Belgrád, Brüsszel, Teherán és Bécs városaiban szinte egymás követték a véres események. Ebben az időszakban vesztette életét vagy sebesült meg a könyörtelen támadások következtében *Galip Balkar*, Törökország belgrádi nagykövete; *Ťaryk Arýyak* sydneyi főkonzul; *Kemal Arýkan* Los Angeles-i főkonzul; *Attilla Alýkat* repülős vezérkari ezredes, az ottawai nagykövetség katonai attaséja; *Ýılmaz Çolpan*, a párizsi nagykövetség idegenforgalmi tanácsosa és az ugyancsak Párizsban dolgozó *Reşat Moraly* munkaügyi attasé, valamint a vallási ügyekkel foglalkozó *Tecelli Arý* és még sok más diplomata. Lisszaboni nagykövetségünknek és párizsi főkonzulátusunk az 1980-as években örmény fegyveres támadást kellett elszenvednie.

Mindezekért a gyilkosságokért örmény terrorszervezetek vállalták a felelősséget. Az ASALA mellett fellépett egy másik titkos terrorszervezet is, amely magát az „Örmény népirtás igazság kommandóinak” nevezte, és felelősséget vállalt a véres támadások egy részéért. Az ASALA baloldali, az „Igazság kommandói” szervezet jobboldali jelleget mutatott; éppúgy, ahogyan korábban a hinçak és tařnak bizottságok. Mintha a valaha Anatóliában oly sok vért kiontó hýnçakok és tařnakok száz év múlva az ASALA és az „Igazság kommandói” néven támadtak volna fel. Fegyvert fogtak, és újra vért ontottak – de ezúttal nem Anatóliában, hanem külföldön követtek el véres akciókat. A gyilkosságok számának emelkedése után egyik-másik elkövetőt sikerült elfogni. Akkor vált bizonyossá, hogy ezeket az akciókat

valóban az örmények, és nem az EOKÁ-hoz tartozó görögök vagy mások követték el.

Lassan-lassan a merényletek úgynevezett „okaira” is fény derült: az örmény szervezetek azt állították, hogy annak idején Anatóliában népiirtást követtek el az örmények ellen, és ezt az állítást a világon minden áron el akarták terjeszteni. A török diplomaták elleni merényletekkel ezt a hazugságot akarták propagálni, és az úgynevezett „népiirtás” miatt akartak bosszút állni. Alaptalan népiirtás-álláspontjukat Törökországgal is el akarták fogadtatni. Ha az állítólagos „népiirtás” bűnét Törökországgal el tudják fogadtatni, akkor jöhet majd a következő lépés... Az igen nagy képzelőerővel rendelkező örmény szervezetek a török haza egy részét „örmény hazának” képzelve és e gondolkodásból kiindulva az állítólagos „örmény földek” megszabadításáért küzdöttek a törökök ellen. E nagy céljukat a világ különböző részein török diplomaták meggyilkolásával akarták elérni. Harcba kezdtek Törökország ellen: „háborút” vívtak. Úgynevezett „háborút”, aljasul, könyörtelenül, hátulról lőve. Minthogy a török diplomaták külföldön a Török Köztársaság államát képviselik, minden ellenük végrehajtott csapás a török államra, s így egy napon az örmény szervezetek majd térdre kényszeríthetik Törökországot! A XX. század utolsó negyedében a török diplomaták ellen végrehajtott véres örmény merényleteknek röviden ez volt az „oka”.

Mindezek esztelenségnek tűnhetnek minden épeszű ember számára. De ezeknek az esztelenségeknek az alapján ártatlan török diplomaták vérént ontották. Az örmény szervezetek a merényletek mesterei, ebből a szempontból senki nem jobb náluk. Nem volt még a világon olyan közösség, olyan szervezet, amely az örményeket ezen a téren fölülmúlta volna, és az örmény szervezetek éltek ezzel a kegyetlen képességükkel. Négy földrészen, tizenkilenc országban szerveztek véres merényleteket és szenzációs támadásokat a török diplomaták ellen. „Tökéletes büntényeket” követtek el, és büszkék voltak „nagyszerű sikereikre”. Nemcsak diplomatákat lőttek le, hanem feleségeket és kis gyermekeket is. Fegyverrel a kézben újra és újra támadtak, férfira, asszonyra és gyermekre egyaránt. Ezek a vad terroristák, akik magukat örményeknek nevezték, és így foltot ejtettek az egész örmény társadalom becsületén, több mint tíz éven keresztül a földkerekség számos pontján hagyva véres nyomukat. Szégyentelen módon foltot ejtettek a földön és az emberiség becsületén.

Igen, az örmények négy földrészen huszonhét merényletet szerveztek a török diplomaták ellen, és ezekben a merényletekben a török diplomáciai testület harmincnégy tagja esett áldozatul, sokan pedig megsebesültek. Az

1970-es és 1980-as években a világ minden tájáról vittek haza török zászlóval letakart koporsókat meggyilkolt diplomaták holttesteivel. A bőröndökkel külföldi szolgálatra induló török diplomaták koporsóban tértek haza. A Török Külügyminisztérium akkori személyi állományának mintegy 45 ezrelékét, azaz 4,5%-át veszítette el az örmény terror következtében. A török diplomaták ilyen tragédiája példátlan a világ diplomáciatörténetében: soha, egyetlen ország diplomatái nem estek ilyen szisztematikus merényletek áldozatául. Négy földrészen huszonhét merénylet és harmincnégy meggyilkolt diplomata. A földkerekségen mindmáig ilyen merénylet-sorozatot csak az örmények követték el.

A terrornak áldozatul esett török külügyiek listája

A nevek ábécésorrendben

1 – halottak

név	beosztás	a merénylet időpontja
Erkut AKBAY	adminisztratív attasé	1982. VI. 7.
Nadide AKBAJ	adminisztratív attasé	1982. VI. 7. (meghalt 1983. I. 8-án)
Dursun AKSOY	adminisztratív attasé	1983. VII. 14.
Atila ALTIKAT	katonai attasé, vezérkari ezr.	1982. VIII. 27.
Tecelli ARI	vallásügyi attasé	1981. III. 4.
Kemal ARIKAN	főkonzul	1982. I. 28.
Ṭarýk ARÝK	főkonzul	1980. XII. 12.
Beṫir BALÇODLU	nyug. nagykövet	1978. VI. 2.
Galip BALKAR	nagykövet	1983. III. 9. (meghalt 1983. III. 11-én)
Mehmet BAYDAR	főkonzul	1973. I. 27.
Ahmet BENLER	nagykövet fia	1979. X. 12.
Taha CARIM	nagykövet	1977. VI. 9.
Oktar ÇÝRYṬ	első titkár	1976. II. 16.
Ýılmaz ÇOLPAṆ	idegenforgalmi tanácsos	1979. XII. 22.
Bahadýr DEMÝR	konzulhelyettes	1973. I. 27.
Ýsmail EREZ	nagykövet	1975. X. 24.
Evner ERGUN	nemzetközi képviselő alkalmazottja	1984. XI. 19.
Çetin GÖRGÜ	sajtóattasé	1991. X. 7.
Orhan GÜNDÜZ	tiszteletbeli főkonzul	1982. V. 4.
Neclâ KUNERALP	nagykövet felesége	1978. VI. 2.
Cahide MIḦÇODLU	tanácsos felesége	1983. VII. 27.
Reşat MORALI	munkaügyi attasé	1981. III. 4.
Cemal ÖZEN	biztonsági attasé	1981. IX. 24.
ErdodaṆ ÖZEN	munkaügyi attasé	1984. VI. 20.
Galip ÖZMEN	adminisztratív attasé	1980. VII. 31.
Neslihan ÖZMEN	adminisztratív attasé leánya	1980. VII. 31.
Engin SEVER	biztonsági attasé	1980. XII. 17.

Ömer Haluk SÝPAHYODLI	tanácsos	1994. VII. 4.
Bora SÜELKAN	adminisztratív attasé	1982. IX. 9.
Dâniş TNAIGÝL	nagykövet	1975. X. 22.
Talip YENER	követségi sofőr	1975. X. 22.
M. Savaş YERGÜZ	szerződéses titkár	1981. VI. 9.
Işık YERGÜZ	szerződéses titkár felesége	1984. IV. 28.
Çadlar YÜCEL	adminisztratív attasé	1993. XII. 11.

2 – sebesültek

név	beosztás	időpont
Selçuk BAKKABAİ	tanácsos, sajtóattasé	1980. IX. 26.
Cavit DEMÝR	tanácsos, munkaügyi attasé	1981. IV. 3.
Gökberk ERGENEKON	másodtitkár	1981. X. 3.
Kemalettin Kâni GÜNDÖR	kereskedelmi tanácsos	1982. IV. 8.
Tahsin GÜVENÇ	biztonsági attasé	1980. IV. 17.
Kaya ÝML	beosztott főkonzul	1981. IX. 24.
Necati KAYA	követségi sofőr	1983. III. 9.
Hüseyin KIRÝMOĐLU	rádiós	1993. XII. 11.
Coşkun KIRCA	nagykövet	1985. III. 12.
Yurtsev MIHÇIOĐLU	tanácsos	1983. VII. 27.
Atasay MIHÇIOĐLU	tanácsos fia	1983. VII. 27.
Hasan Servet ÖKTEM	első titkár	1984. III. 28.
Kaan ÖZMEN	adminisztratív attasé fia	1980. VII. 31.
Sevim ÖZMEN	adminisztratív attasé felesége	1980. VII. 31.
Ýsmail PAMKÇU	őrmester	1984. III. 28.
Vecdi TÜREL	nagykövet	1980. IV. 17.
Dodan TÜRKMEN	nagykövet	1980. VIII. 7.

1. megjegyzés: az Ankara, esenbođa-i akcióban 9 halott, 78 sebesült 1982. VIII. 7.

2. megjegyzés: a Párizs, orly-i akcióban 8 halott, 60 sebesült 1983. VII. 15.

Az események helyszíne szerint

1 – halottak

helyszín	időpont	név és beosztás
Athén, Görögország	1980. VII. 31.	Galip ÖZMEN, adminisztratív attasé
Athén, Görögország	1980. VII. 31.	Neslihan ÖZMEN, attasé lánya
Athén, Görögország	1991. X. 7.	Çetin GÖRGÜ, sajtóattasé
Athén, Görögország	1994. VII. 4.	Haluk SÝPAHÝOĐLU, tanácsos
Bagdad, Irak	1993. XII. 11.	Çadlar YÜCEL, adminisztratív attasé
Belgrád, Jugoszlávia	1983. III. 9.	Galip BALKAR, nagykövet
Bejrút, Libanon	1976. II. 16.	Oktar CÝRÝT, első titkár
Boston, USA	1982. V. 4.	Orhan GÜNDÜZ, tisztb. főkonzul
Brüsszel, Belgium	1983. VII. 14.	Dursun AKSOY, adminisztratív attasé
Burgasz, Bulgária	1982. IX. 9.	Bora SÜELKAN, adminisztratív attasé
Genf, Svájc	1981. VI. 9.	M.Savaş YERGÜZ, titkár
Hága, Hollandia	1979. X. 12.	Ahmet BENLER, nagykövet fia
Lisszabon, Portugália	1982. VI. 7.	Erkut AKBAY, adminisztratív attasé
Lisszabon, Portugália	1982. VI. 7.	Nadide AKBAY, adminisztratív attasé
Lisszabon, Portugália	1983. VI. 27.	Cahide MIHÇIOĐLU, tanácsos felesége
Los Angeles, USA	1982. I. 28.	Kemal ARIKAN, főkonzul
Madrid, Spanyolország	1978. VI. 2.	Necla KUNERALP, nagykövet felesége
Madrid, Spanyolország	1978. VI. 2.	Beñir BALCOĐLU, nyug. nagykövet
Ottawa, Kanada	1982. VIII. 27.	Atilla ALTIKAT, katonai attasé
Párizs, Franciaország	1975. X. 24.	Ýsmaíl EREZ, nagykövet
Párizs, Franciaország	1975. X. 24.	Talip YENER, követségi sofőr
Párizs, Franciaország	1979. XII. 22.	Yýlmaz ÇOLPAÑ, idegenforgalmi tan.
Párizs, Franciaország	1981. III. 4.	Tecelli ARI, vallásügyi attasé
Párizs, Franciaország	1981. III. 4.	Reşat MORALI, munkaügyi attasé
Párizs, Franciaország	1981. IX. 24.	Cemal ÖZEN, biztonsági attasé
Santa Barbara, USA	1973. I. 27.	Mehmet BAYDAR, főkonzul
Santa Barbara, USA	1973. I. 27.	Bahadýr DEMÝR, konzul
Sydney, Ausztrália	1980. XII. 17.	Ŧarýk ARVAK, főkonzul
Sydney, Ausztrália	1980. XII. 17.	Engin SEVER, biztonsági attasé
Eherán, Irán	1984. IV. 28.	IŦýk YÖNDER, a titkár felesége
Vatikán	1977. VI. 9.	Taha CARIM, nagykövet
Bécs, Ausztria	1975. X. 22.	DâniŦ TIVALIĐ, nagykövet
Bécs, Ausztria	1984. VI. 20.	Erdodañ ÖZEN, munkaügyi attasé
Bécs, Ausztria	1984. XI. 19.	Evner ERGUN, nemzetközi képviselő alkalmazottja

2 – sebesültek

helyszín	idő	név és beosztás
Bagdad, Irak	1993. XII. 11	Hüseyin KIRYMOGLU, rádiós
Belgrád, Jugoszlávia	1993. III. 9.	Necati KAYA, követségi sofőr
Bern, Svájc	1980. II. 6.	Dodan TRKMEN, nagykövet
Esenboda, Törökország	1982. VIII. 7.	9 halott, 78 sebesült
Koppenhága, Dánia	1981. IV. 3.	Cavit DEMYR, tanácsos, munkaügyi attasé
Lisszabon, Portugália	1983. VII. 27.	Yurtsev MIHÇIOGLU, tanácsos
Lisszabon, Portugália	1983. VII. 27.	Atasay MIHÇIOGLU, tanácsos fia
Lyon, Franciaország	1980. VIII. 5.	A Török Köztársaság Főkonzulátusa, 4 sebesült
Orly, Franciaország	1983. VII. 15.	8 halott, 60 sebesült
Ottawa, Kanada	1982. IV. 8.	K. Kâni GÜNDÖR, kereskedelmi tanácsos
Ottawa, Kanada	1985. III. 12.	Coşkun KIRCA, nagykövet
Párizs, Franciaország	1981. IX. 24.	Kaya ÝM, beosztott főkonzul
Párizs, Franciaország	1980. IX. 26.	Selçuk BAĞKIBAŞI, tanácsos, sajtóattasé
Róma, Olaszország	1981. X. 3.	Gökberk ERGENEKON, másodtitkár
Teherán, Irán	1984. III. 28.	Hasan Servet ÖKTEM, első titkár
Eherán, Irán	1984. III. 28	Ýsmaíl PAMKÇU, őrmester
Vatikán	1980. IV. 17.	Vecdi TÜREL, nagykövet
Vatikán	1980. IV. 17.	Tahsin GÜNENÇ, biztonsági attasé
Yeşilköy, Törökország	1977. V. 29	4 halott, 31 sebesült

Az örmények állításai és a történelmi tények 10 kérdés ó 10 válasz

1. kérdés

Kelet-anatóliából származnak-e az örmények? Még az örmény történetíróknak sincs egységes véleményük

1. *A bibliai Noé-elmélet* szerint az örmények Szent Könyvében az áll, hogy Izrael fiainak Hayk nevű unokájától származnak. Noé bárkája az Ararát hegyén feneklett meg, s ebből arra a következtetésre jutottak, hogy az örmények őshazája Kelet-Anatóliában volt. Nézetüket azzal egészítik ki, hogy Hayk négyszáz évig élt, és birodalma Babilonig terjedt. Ennek az elméletnek nincs tudományos alapja. August Carriere történész úgy véli, hogy a fenti nézet alapjául néhány örmény történész adatai illetve kitalációi szolgáltak.

2. *Az Urartu-elmélettel* egyes örmények azt állítják, hogy a Kr.e. III. évezredben Kelet-Anatóliában élő Urartu törzstől származnak. Ennek az elméletnek nincs tudományos alapja, hiszen az abból a korból származó anatóliai feliratok egyikében sem fordul elő az 'örmény' szó.

3. *A Trákia–Frígia-elmélet* az örmény történészek által leginkább támogatott nézet szerint az örmények az eredetileg a Balkánon élő Trákia–Frígia törzsből származnak, és az illírek nyomására Kr. e. VI. században kénytelenek voltak Kelet-Anatóliába vándorolni. Az elmélet abból indul ki hogy, az 'örmény' szó először Kr. e. 521-ben a perzsa Dáriusz uralkodása alatt a behisztáni feliratokban jelenik meg. Ha elfogadjuk ezt az elméletet, a Noé- és Urartu-teória érvényét veszti.

4. *A Dél-Kaukázus-elmélet* szerint az örmények genetikai és kulturális szempontból a dél-kaukázusi népekkel vannak rokonságban. Az elmélet kizárólag azon alapszik, hogy Dáriusz a Kaukázusban legyőzte az örményeket. Az örmények azonban az egyik kaukázusi törzssel sincsenek rokonságban.

5. *A turáni-elmélet* arra hivatkozik, hogy az örmény nyelv és kultúra bizonyos hasonlóságokat mutat a Kaukázusban élő török és azeri népek nyelvével és kultúrájával, ennek a kapcsolatnak a meglétére azonban nincs semmi bizonyíték.

Ha bármelyik a fenti elméletekből igaz, akkor az örmények állításaikkal ellentétben nem lehetnek anatóliai eredetűek, és nem is élnek ott három- vagy négyezer éve.

2. kérdés

A törökök eröszakkal vették-e el az örmények országát?

Ezen a vidéken, ahol örmények is éltek, soha nem létezett független örmény állam. Amióta csak bizonyítható az örmények itteni jelenléte, mások uralkodtak.

Kr. e. 521 és 344 között ez a vidék a perzsák tartománya volt, Kr. e. 344 és 215 között a macedón birodalomhoz tartozott, 215 és 190 között a szelefikiták vezetése alatt állt, Kr. e. 190-től 220-ig pedig többször is gazdát cserélt a Római Birodalom és Parthia között.

220-tól az V. század elejéig a szaszanidák tartománya lett, ezt követően a VII. századig a Bizánci Birodalomhoz tartozott. A VII. századtól a X. századig az arabok fennhatósága alatt állt. A X. századtól ismét a bizánciak uralma, a XI. századtól pedig a törökök ellenőrzése alá került.

A folyamatos alárendelt szerep lehetetlenné tette, hogy az itt élő örmények független államot hozzanak létre.

3. kérdés

A törökök állandóan támadták-e az örményeket és igazságtalanul bántak-e velük?

Történészek leírják, hogyan ünnepelték az örmények azt, hogy a szeldzsuk törököknek a bizánci seregeken aratott győzelmével megszabadultak Bizánc nyomásától. A szeldzsukok megnyitották és védelmük alá helyezték azokat az örmény templomokat, melyeket a bizánciak megpróbáltak lerombolni, és az örmény közösségnek szabad önkormányzást biztosítottak.

Az Oszmán Birodalom létrejötte és területi növekedése, főképpen az, hogy 1453-ban Mehmet szultán elfoglalta Bizáncot, új korszak kezdetét jelentette az örmények számára – ekkor az örmények fénykorukat élték vallási, politikai, társadalmi, kulturális és gazdasági téren egyaránt.

Az örmények, a törökök és a többi nép békében, kölcsönös bizalomban éltek évszázadokon keresztül. Az Oszmán Birodalom kormányzási és igazgatási rendszere ellen nem volt említésre méltó panaszuk.

Voltaire jellemzése szerint „A nagy török nép húsz különböző vallású

népet irányít békében. A keresztények megtanulhatják tőlük a békében gyakorolt alázatosságot és a győzelemben mutatott méltóságot.”

4. kérdés

Az 1890-es évektől kezdődően valóban gyilkolni kezdték a törökök az örményeket?

Általában a XIX. század második felétől számítják az úgynevezett „örmény kérdést”. Leegyszerűsítve a dolgokat, a kérdés európai megjelenését az orosz–török háborúhoz (1877–1878) és a berlini egyezményhez (1878) köthetjük. Ezidőben a cári Oroszország közép-ázsiai területek megszerzése érdekében komoly hadműveletekbe kezdett, amelyek során jelentős török területeket foglalt el elérve Kína határát, illetve a Csendes-óceánt is. Az orosz terjeszkedő politika azt célozta, hogy az Oszmán Birodalom területén élő keresztény népek, elsősorban az örmények uszításával gyengítse az oszmánokat.

Az oroszok az örmény pátriárka támogatásának elnyerése érdekében egyesek kihasználták az isztambuli pátriárkával szembeni ellenségeskedést. Nerses Acatarakes örmény pátriárka 1827–1828-ban az Irán ellen harcoló orosz sereget 60 ezer örménnyel segítette, s ennek következtében Irán jelentős területeket veszített a Kaukázusban. Az orosz–török háború (1877–1878) az örményekben azt az álmodást keltette, hogy az oroszok segítségével és vezetésével független államot alapíthatnak.

1890-ben Erzurumban kitört az első felkelés, melyet az isztambuli Kumkapi felkelés követett. Ugyanebben az évben további megmozdulások voltak Kayseriben, Yozgatban és Çorumban, 1892–93-ban Merzifonban, 1894-ben pedig Samsunban és Zeytunban. 1895-ben az örmények a Porta ellen intéztek támadást. 1896-ban Vanban tört ki felkelés. Ebben az évben az örmények fegyveres támadást intéztek az isztambuli Oszmán Bank ellen. 1903-ban kitört a második samsuni felkelés, 1905-ben II. Abdülhamid szultán ellen merényletet kíséreltek meg, 1907-ben Adanában lázadtak fel. Mindezeket a felkeléseket és lázadásokat az Európában és Amerikában működő örmény szervezetek úgy állították be, mint az örmények kiirtására irányuló török próbálkozásokat, s ennek a propagandának köszönhetően sikerült a keresztényekben aggodalmat kelteni.

Az oszmánok – mint ahogyan minden más állam tette volna hasonló helyzetben, hogy fenntartsa a rendet – hadsereget küldtek a felkelők ellen és győztek is, mivel a felkelő bandák nagyon kevés támogatást és segítséget kaptak az örmény nép részéről.

Az európai közvélemény és a sajtó azonban az oszmán rendhelyreállítás minden mozdulatát automatikusan „kereszténygyilkosságnak” bélyegezte. Ezzel szemben a legyilkolt muzulmánokat figyelmen kívül hagyták, és csak a keresztények muzulmánokkal szembeni panaszát tartották jogosnak.

5. kérdés

Mit értünk népirtáson?

Ez a szó olyan gyilkosságot jelent, amelynek pontos meghatározását nemzetközi egyezmény: a II. világháború után az Egyesült Nemzetek Közgyűlésén 1948. december 9-én aláírt „A népirtás megelőzéséről és megakadályozásáról szóló egyezmény” tartalmazza. Az egyezmény szerint három elem megvalósulása esetén beszélhetünk népirtásról:

- Ha egy nemzeti, etnikai, faji vagy vallási csoportról van szó.
- Ha az egyezményben megnevezett „csoport tagjai ellen gyilkosságot követnek el”, ha „e csoport gyermekeit egy másik csoporthoz erőszakkal áttelepítik” vagy ha e csoport tagjai számára „olyan életkörülményeket teremtenek, amelyek a csoport fizikai létét veszélyeztetik”.
- Talán a legfontosabb az utolsó elem: a csoport „részleges vagy teljes megsemmisítésének” szándéka.

6. kérdés

1915-ben a törkök elkövettek-e az örményekkel szemben kitervelt, módszeres népirtást?

Közvetlenül az I. világháború kitörése és az oroszoknak az Oszmán Birodalom elleni hadüzenete után, egy örmény–bosnyák szervezet hivatalos orgánuma, a Horizon a következőket jelenti: „Az örmények minden tétovázás nélkül az antant államok oldalára álltak, teljes katonai erejüket Oroszország rendelkezésére bocsátották, és ezzel párhuzamosan önkéntes csapatokat is alakítottak. Miközben az orosz haderők keleten oszmán területeken haladtak előre, örmény gerillacsapatok török településeket támadtak. Erre a kormány is intézkedéseket tett, feloszlatta az Örmény Forradalmi Bizottságot, vezetőik közül 235 személyt letartóztatott.”

A letartóztatásoknak az idejét az örmény nacionalista csoportok „a népirtás napjának” nevezték, holott sem ezen a napon, sem máskor nem követtek el népirtást az örményekkel szemben.

Nagyon ügyeltek arra, hogy a dél-anatóliai örményeknek Szíriába és Palesztínába, illetve az észak-anatóliai örményeknek Irakba történő kitelepítése során jó bánásmódban részesüljenek. Az 1917-es év végéig 700 ezer örményt telepítettek át. Kétségtelen, hogy többen életüket veszítették az út mentén folyó harcok és az útonállók támadásai miatt.

Fokozták a területen a bizonytalanságot az ott élő törzsek között folyó véres csatározások, és további haláleseteket származtak a háború okozta nagyfokú szegénységtől, éhségtől, a járványoktól, a gyógyszerek és orvosok hiányától is.

7. kérdés

Adott-e parancsot Talat pasa titkos táviratban népirtásra?

Az örmény propaganda azon állítását, hogy a népirtás kormánypolitika eredménye volt, bizonyítani is kell. Az örmények e célból Talat Pasa táviratait mutatják fel bizonyítékkul. Azt állítják, hogy a dokumentumokat egy oszmán hivatalnok, Naim Bey szobájában találták meg, amikor az Allenby tábornok parancsnoksága alatt álló angol csapatok elfoglalták Aleppót, minthogy az angolok váratlan támadása miatt nem volt ideje megsemmisíteni az iratokat.

E táviratok közül néhányat egy Aram nevű örmény író bíróság elé terjesztett, a bíróság azonban nem fogadta el bizonyíték gyanánt ezeket a dokumentumokat, és eredetiségüket illetően sem foglalt állást.

Valójában e dokumentumok mind hamisítványok voltak, és nem igazak azok az állítások, amelyeket velük igazolni szándékoztak. Egy részük 1922-ben megjelent Londonban, a Daily Telegraphban. Az angol Külügyminisztérium vizsgálata azonban kiderítette, hogy ezeket a dokumentumokat nem az angol csapatok találták meg, hanem arra derült fény, hogy Párizsban egy örmény csoport készítette őket. Ráadásul a vizsgálatok során azt is megállapították, hogy ezek az úgynevezett eredeti dokumentumok sem formailag, sem tartalmilag, sem írásmódjukban nem hasonlítottak a hivatalos oszmán dokumentumokhoz.

Megállapították, hogy a háború végén az Anatóliában, Trákiában és Isztambulban élő örmények nagy része lakóhelyén maradt. Ha lett volna népirtás, ezeket az örményeket is megölték volna. Ha az Oszmán Birodalom olyan elhatározásra jutott volna, hogy az örményeket megsemmisíti, akkor ezt sokkal egyszerűbb módon is megtehetné volna, és nem tartotta volna szükségesnek a keleti kitelepítést. Nem igaz tehát, hogy az oszmán kormánynak népirtás lett volna a célja.

8. kérdés

Igaz-e, hogy a világháború idején 1,5 millió örmény halt meg?

Az örmény propaganda azt állítja, hogy 1,5-2 millió örmény esett a népiirtás áldozatául. Ez az állítás, mint a többi, a fantázia szüleménye. Tapasztalni lehetett, hogy ez a szám, ahogy múlt az idő, egyre emelkedett.

A háború utáni az örmény nyilatkozatokban 600 ezer főről esett szó. Mennyi lehet az igazi veszteség? Egy Talat Pasa által készített jelentés 300 ezer örmény haláláról szól. Egy francia pap, Touchet az 500 ezres adatot jelöli meg, hozzátéve, hogy ez valószínűleg eltúlzott szám. Toynbee becslése szerint az örmények vesztesége 600 ezer lehetett.

A párizsi konferencián Bogos Noubar, az örmény delegáció vezetője, a háború utáni Törökországban az örmény lakosság számát 280 ezer, a kivándorolt örmények számát 700 ezer főben jelölte meg. Noubar becslése szerint a háború előtti örmény lakosság száma 1 millió 300 ezer lehetett. Ebből az következik, hogy 300 ezer örmény halhatott meg.

9. kérdés

Érvényes-e a sevre-i szerződés?

A sevre-i szerződés helyett 1923. július 24-én aláírt lausanne-i szerződésben nem esik szó az örményekről. Ezért az örmény nacionalisták a sevre-i szerződést – amely soha nem lépett érvénybe – megpróbálják napirenden tartani.

10. kérdés

Elnyomják-e a jelenleg Törökországban élő örményeket?

A jelenleg Törökországban élő körülbelül 40-50 ezer örményt semmiben nem különböztetik meg a többi kisebbségtől, ugyanolyan törvény által garantált jogaik vannak, mint az összes többi török állampolgárnak. Vallási szertartásaikat saját templomaikban gyakorolhatják, a gyerekeiket anyanyelvükön saját iskoláikban taníttathatják. Könyvet, folyóiratot és újságot jelentethetnek meg örményül, rendelkeznek saját közösségi és kulturális intézményekkel; valamennyi török állampolgár a rendelkezésére álló kulturális lehetőségekkel éppúgy élhetnek, mint a saját intézményeik adta lehetőségekkel.

A törökországi örmények többsége a görög-ortodox egyházhoz tartozik, vezetőjük egy püspök. A más vallást gyakorló valamennyi török állampolgárhoz hasonlóan, teljes szabadságot élveznek.

Ma a Törökországban élő örményeknek 540 éves patriarkátusuk, 57 templomuk, 58 alapítványuk, 18 iskolájuk, 2 kórházuk, 17 egyesületük és 2 sportklubjuk van; 3 újságuk és 5 folyóiratuk jelenik meg.

Tartalomjegyzék

7 Egy évszázaddal ezelőtt (1878)

- 9 A Hinçak és a Taşnak Bizottság (1887 és 1890)
- 12 „Örmény baj” („Ermeni gailési”) (1890–1896)
- 13 Alapvető tévedés
- 15 Példák az örmény terrorra
- 18 A Babýáli (Porta) tüntetés (1895. szeptember 18.)
- 21 Támadás az Osmanly Bankasý (Oszmán Bank) ellen (1896. augusztus 26.)
- 23 AYıldýz-merénylet: bombás merénylet Abdülhamid szultán ellen (1905. július 21.)
- 25 A berlini merénylet: Talat Paşa nagyvezír lelövése (1921. március 15.)
- 31 A római merénylet: Sait Halim Paşa volt nagyvezír lelövése (1921. december 6.)
- 34 A tbiliszi merénylet: A Nagy Cemal Paşának és két szárnysegédjének lelövése (1922. július 21.)
- 37 Merénylet Lausanne-ban Ýsmet Paşa ellen (1922–23)
- 41 Jegyzetek

45 Örmény merényletek Atatürk ellen (1924–1927)

- 45 Egy merénylőbanda Isztambulban (1924–1925)
- 47 A merénylő Manok Manokyban (1925)
- 47 Merényletbizottság Kairóban (1926)
- 49 Előkészültek egy merényletre Görögországban (1926)
- 52 Egy örmény merénylőbanda Skopjében (1926–1927)
- 55 Merénylőbanda a Marica mellett (1927)
- 57 Húsz évvel később: egy merénylet terve San Franciscó-ban (1945)
- 59 A „perverz hazaszeretet” tana és az örmény merényletek folytatódása
- 63 Jegyzetek

65 Tāmadāsok a török diplomatāk ellen

69 A terrornak áldozatul esett török külügyiek listája

73 Az örmények állításai és a történelmi tények 10 kérdés ó 10 válasz